

Univerzita Karlova v Praze
Fakulta humanitních studií

**Plány obléhání měst Tábora a Brna v době
třicetileté války ve světle mezioborového studia**

Bakalářská práce

Praha 2007

Vypracovala: Tereza Blažková

Vedoucí práce: doc. PhDr. Václav Matoušek, CSc.

Na tomto místě bych ráda poděkovala především doc. PhDr. Václavu Matouškovi, CSc. za trpělivé a inspirativní vedení práce a neustálou podporu. Můj další dík patří PhDr. Blance Altové za rady, týkající se práce s ikonografickými prameny, Matyáši Kracíkovi za sestavení trojrozměrných modelů krajiny a všem, kteří mi byli v době studia oporou.

Prohlašuji, že jsem práci vypracovala samostatně s použitím uvedené literatury a souhlasím s jejím eventuálním zveřejněním v tištěné nebo elektronické podobě.

V Praze dne 18. 5. 2007

.....

OBSAH

1. ÚVOD

1.1. Vymezení předmětu studia	5
1.2. Cíle a smysl práce	5
1.3. Metodická východiska práce	6
1.4. Zdroje informací	7
1.4.1. Ikonografické prameny	7
1.4.2. Kartografické prameny	10
1.4.3. Písemné prameny	12
1.4.4. Terénní výzkum	14
1.4.5. Etnologické prameny	15

2. HISTORICKÝ KONTEXT STUDOVANÝCH UDÁLOSTÍ

16

2.1. Třicetiletá válka jako celoevropský konflikt	16
2.1.1. Stručný historický přehled událostí třicetileté války	16
2.2. Situace na počátku války a obléhání města Tábora roku 1621	19
2.3. Obléhání města Brna roku 1645	21
2.4. Vojenské operace na konci války a obléhání města Tábora roku 1648	23

3. POPIS, ROZBOR A SROVNÁNÍ IKONOGRFICKÝCH PRAMENŮ

25

3.1. Obléhání Tábora roku 1621	25
3.1.1. Popis obrazu a jeho orientace	25
3.1.2. Legenda a její volný překlad	25
3.1.3. Zobrazení města a městského opevnění	28
3.1.4. Zobrazení vodních toků a ploch, morfologie terénu a vegetace	30
3.1.5. Vyobrazení sídel a pozemních komunikací	33
3.1.6. Vyobrazení válečných prvků a průběhu obléhání	35
Exkurz: Archeologické nálezy, jež se váží k obléhání Tábora v roce 1621	40
3.1.7. Další vyobrazení Tábora roku 1621	42
3.1.8. Shrnutí	45
3.2. Obléhání Brna roku 1645	46
3.2.1. Popis obrazu a jeho orientace	46
3.2.2. Legenda plánu a její volný překlad	46
3.2.3. Zobrazení města, městského opevnění a tvrze Špilberku	48
3.2.4. Zobrazení toků a vodních ploch	50
3.2.5. Morfologie terénu a vyobrazení vegetace	51
3.2.6. Vyobrazení pozemních komunikací a sídel	52
3.2.7. Vyobrazení válečných prvků	53
Exkurz I: Archeologické nálezy, související s obléháním Brna v roce 1645 ...	55
Exkurz II: Pověsti, které odrážejí švédské obléhání Brna v roce 1645	56
3.2.8. Další vyobrazení města Brna během obléhání v roce 1645	58
3.2.9. Shrnutí	59

3.3. Obléhání Tábora roku 1648	60
3.3.1. Popis obrazu a jeho orientace	60
3.3.2. Legenda a její volný překlad	60
3.3.3. Zobrazení města a městského opevnění	61
3.3.4. Zobrazení toků a vodních ploch	62
3.3.5. Morfologie terénu	63
3.3.6. Zobrazení vegetace	65
3.3.7. Zobrazení pozemních komunikací a sídel	65
3.3.8. Vyobrazení válečných prvků	66
3.3.9. Další vyobrazení města Tábora během obléhání v roce 1648	68
3.3.10. Shmutí	69
Exkurz: Způsob válčení a struktura armád v době třicetileté války	70
4. ZÁVĚR	73
PRAMENY A LITERATURA	76
OBRAZOVÁ PŘÍLOHA	tab. 1 – 33

1. ÚVOD

1.1. Vymezení předmětu studia

Předmětem práce je série ikonografických pramenů, které se vztahují ke konkrétním událostem třicetileté války. Jedná se o studie plánů, jež zachycují obléhání města Tábora v roce 1621 autora Václava Hollara a švédské obléhání Tábora v roce 1648 a Brna v roce 1645, publikované v díle Matthaea Meriana *Theatrum Europaeum*.

Práce je založena na interdisciplinárním studiu. Studium ikonografických pramenů vychází z kombinace metod historické kartografie, historie a archeologie, resp. terénního studia. Zohledňujeme rovněž poznatky z oboru dějin umění. Jako doplňující informace využíváme i prameny etnologické – lidové pověsti. V širším pojetí lze práci charakterizovat jako příspěvek ke studiu novověké krajiny. V našem případě městské krajiny.

Na úrovni nejobecnější lze práci řadit do kulturně antropologického směru studia minulosti. Práce navazuje na tradice moderní historiografie, jejichž počátky můžeme hledat v německém dějepisectví konce 19. století, kdy se vedle tradičního politického/událostního dějepisu začal formovat alternativní směr studia, který přes tzv. novou historii vyústil až k současné historické antropologii¹, tj. dějiny jako dílo vytvářené lidmi, a člověka jako dějinami formovanou bytost. Při studiu ikonografických pramenů se naplňuje i jeden ze základních požadavků historické antropologie – rekonstrukce událostí z pohledu aktérů dějin².

1.2. Cíle a smysl práce

Motivem studia byl zájem o interpretaci událostí, které jsou zachyceny na obrazových podkladech v díle M. Meriana *Theatrum Europaeum*, podněcený přednáškami a studentskými terénními archeologickými praxemi, pořádanými vedoucím této práce, doc. Václavem Matouškem.

¹ IGGERS, G. G.: *Dějepisectví ve 20. století*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2002

² Van DÜLMEN, R.: *Historická antropologie*. Praha: Dokořán, 2002.

Na Fakultě humanitních studií UK probíhá dlouhodobý systematický projekt, který se věnuje pramenům z třicetileté války a zabývá se především komplexním studiem ikonografických pramenů českých bojišť třicetileté války v díle M. Meriana. Dosavadní výsledky programu byly shrnuty v práci doc. Václava Matouška³. Tato naše práce o obléhání Tábora a Brna je jednou z dílčích studií tohoto programu.

Smysl práce můžeme hledat v několika rovinách. Jednak je příspěvkem k dějinám konkrétní události, chce podat její plastický obraz. Jednak může být pramenem ke studiu vývoje městské krajiny. V nejobecnějším smyslu je příspěvkem k poznání kultury raného novověku, konkrétně chápání a způsobu zobrazování krajiny, sídel a významu společenských událostí.

K tématu přistupujeme tak, že na obrazech třicetileté války studujeme nejen aspekt vojensko historický, ale i otázku kartografické práce a uměleckohistorickou stránku jevu. Bez povšimnutí nenecháváme ani charakteristiku krajiny 1. pol. 17. století jako takové. V ikonografických pramenech spatřujeme obecnější výraz doby a kultury 1. poloviny 17. století.

V práci se budeme zabývat třemi historickými událostmi, které jsme vybrali, protože k nim existuje relativně bohatá a různorodá základna výše uvedených pramenů. A ve všech třech případech se jedná o obraz měst a tím se nabízí dobrá možnost srovnávání. K událostem existuje několik rytin, jejichž studium nám umožňuje jejich srovnání s mapami i s výsledky terénního výzkumu. Události najdeme dostatečně popsané jak v písemných pramenech, tak v sekundární literatuře. Obraz některých událostí je zachycen v několika lidových pověstech.

1.3. Metodologická východiska práce

Při zpracování pramenů vycházíme z metodiky, která byla publikovaná a použita ve studiu bojiště bitvy u Třebele⁴ nebo v práci o švédském táboře v prostoru Brandýsa nad Labem a Mladé Boleslavi⁵ a o obléhání Chebu v díle M. Meriana⁶.

³ MATOUŠEK, V.: *Třebele. Obraz krajiny s bitvou*. Praha: Academia, 2006.

⁴ MATOUŠEK, V.: *Třebele. Obraz krajiny s bitvou*. Praha: Academia, 2006.

⁵ MATOUŠEK, V.– ŠIMEK, J. – ALTOVÁ, B. – KARLÍK, P.: *Pohled na zámek Brandýs nad Labem a opevnění švédského tábora v prostoru Staré Boleslavi z roku 1640 v díle M. Meriana*, 2007, nepublikovaný rukopis.

Na základě kritického srovnání kartografických a písemných pramenů a terénního studia můžeme studovat konkrétní ikonografické prameny, zachycující události spojené s třicetiletou válkou. Můžeme rozpoznat, do jaké míry jsou poznamenány dobovými normami zobrazování krajiny válečných událostí v 17. století. V jakém rozsahu obrazové materiály skutečnosti na nich zachycené zkreslují, dramatizují nebo idealizují.

Vedle obrazové přílohy na konci práce zařazujeme obrázky přímo do textu pro lepší představu a orientaci čtenářů.

1.4. Zdroje informací

1.4.1. Ikonografické prameny

V této studii využíváme jako obrazové podklady veduty a plány z pátého a šestého svazku publicistického díla *Teatrum Europaeum* (1647, 1663) a z topografické edice *Topographia Bohemiae, Moraviae et Silesiae* (1650) z vydavatelství Matthaea Meriana ve Frankfurtu nad Mohanem a rytinu Václava Hollara. Tyto obrazové prameny zachycují topografii míst spojených s dějinami třicetileté války, a to přímo válečné události nebo děje jim předcházející a po nich následující.

Využití obrazových pramenů ve srovnání s prameny kartografické a písemné povahy, jež se vztahují k událostem třicetileté války, a zároveň i jejich porovnání se současnou situací v terénu zatím nemá v české odborné praxi velkou tradici. Jinak je tomu v Německu, kde má studium obrazových materiálů v tomto kontextu tradici dlouholetou a neobyčejně bohatou. Rozborem ikonografických podkladů Merianova díla se zde zabývala např. U. V. Fussová⁷.

Pokud se chceme zabývat zobrazeními z díla *Theatrum Europaeum*, je třeba nastínit význam tohoto díla a zařadit je do širšího kontextu doby jeho vzniku, baroka. Zastavíme se hned u jeho názvu. Už sám název *Theatrum Europaeum* (Evropské divadlo) napovídá mnohé o postoji barokního člověka a jeho vnímání světa. Životní pocit baroka charakterizoval španělský básník Calderón de la Barca ve své alegorické divadelní hře *El Gran Teatro del Mundo* (Velké divadlo světa), kde pojal lidský život

⁶ MATOUŠEK, V. – ALTOVÁ, B – BOHÁČ, J. – ŠIMEK, J.: *Plány obléhání Chebu v roce 1647 v díle M. Meriana*, 2007, nepublikovaný rukopis.

⁷ FUSS, U. V.: *Matthaeus Merian der Ältere: von der lieblichen Landschaft zum Kriegsschauplatz – Landschaft als Kulisse des 30jährigen Krieges*. Frankfurt am Main, 2000.

jako hru, do níž lidé vstupují jako herci před Bohem a jeho nebeským dvorem. Hrají svůj vlastní život a jejich scénou je svět. Celou barokní epochou proniká metafora „Theatrum mundi“, „divadlo světa“, jež pro charakteristiku životního pocitu období baroka použil Rolf Toman⁸. Pojem „divadlo světa“ chápeme jako zásadní komplexní obraz epochy, jako realizaci inteligentního scénáře. V době baroka, která je určená příkrými protiklady a ve světě, jenž je otrásán sociálními a náboženskými konflikty a dlouholetou válkou, je gigantické představení jistou oporou. V divadelní inscenaci „divadla světa“ se zrcadlil shůry daný božský řád. Hlavním cílem života člověka doby baroka byla snaha o dosažení Boží milosti u Posledního soudu⁹. V barokní společnosti se stalo klíčovým motivem heslo „Memento mori“ (Pamatuj na smrt), jež bylo spojeno s hloubkou a vážností víry. Člověk usiloval o smír Obce boží a pozemské obce lidské (podle sv. Augustina), o novou harmonii, jistotu, že má život význam. „Po pocitu, vědomí a utrpení rozpolcenosti se člověk snažil o pocit, pojem a potřebu Milosti.“¹⁰ Celým barokem však prostupovaly spory o pojetí Boží milosti. Podle protestantů závisela spása člověka naprosto na vůli a milosti Boží. Člověk byl považován už od svého narození za předurčeného ke spáse či zatracení. V katolické víře však existovala víra, že je lidsky možné si milost Boží naklonit svými dobrými skutky a jistota dosažitelnosti Boží milosti se stala zdrojem mravního aktivismu, zaníceného úsilí povznést se záslužným dílem k božské výsosti. Takový aktivismus se projevuje i v barokním umění, jehož úkolem bylo oslňování, ba osleповání věřícího člověka. Umění sloužilo k „transportu“ ideologických obsahů.

Tato malá úvaha osvětluje motivace barokních umělců a tedy i vydavatelů, kteří vybírali a koncipovali obsah *Theatra Europaea*. Rytiny, použité v díle většinou nejsou opatřeny jmény svých zhotovitelů. Za svůj vznik vděčí převážně členům rodiny Merianů. Vedle zakladatele vydavatelství, Matthaea, to byli jeho synové Matthaeus a Caspar a zeť Melichar Kussel a další spolupracovníci. Tito mědirytci většinou v dílně zpracovávali kresby, které byly získány od přímých účastníků bitev nebo obléhání, od generálů a členů velitelských štábů. Autory předloh byli většinou vojenští vedutisté nebo inženýři. Nebo byly k tomuto účelu získány starší veduty míst, na kterých se pak odehrály válečné bitvy. „Záměrné komponování obrazů míst odpovídá dobovým uměleckým postupům, předpokládá dobře promyšlený koncept, vypracovaný

⁸ TOMAN, R.: *Baroko: Architektura, plastika, malířství*. Praha: Slovart, 1999.

⁹ ČERNÝ, V.: *Až do předsíně nebes*. Praha: MF, 1996.

¹⁰ ČERNÝ, V.: *Až do předsíně nebes*. Praha: MF, 1996, s. 91.

vzdělanými lidmi¹¹, který má vždycky v souladu s touto dobou za cíl víc, než dokumentovat místo a děj. Má především oslavit činy. I když se tato vyobrazení snaží věrohodně ilustrovat válečné události, můžeme konstatovat, že i ony mají působit na smysly pozorovatele, jako oslavy činů. Smyslem těchto vyobrazení je vedle dokumentace hlavně tedy oslava činů, vykonaných ve jménu víry, proto se také váží na dějiny spásy.

Dříve, než budeme konkrétní obrazové podklady studovat, pokusím se je typologicky roztřídit podle ambic, které sledují.

Mezi ikonografické prameny, jež sledují umělecké ambice můžeme zařadit krajinné či městské veduty, které jsou uměleckým vyjádřením, způsobem vidění přírody. Veduty jsou obrazem světa, jež je zachycen i s horizontem. Jaroslav Herout charakterizuje vedutu jako „malířsky nebo graficky podaný pohled na město nebo krajinu buď skutečné, nebo smyšlené“¹². V úvodní části knihy M. Lazarové a J. Lukase¹³ je veduta charakterizována jako přesná reprodukce obrazu města nebo krajiny, která patří k základním kulturně-historickým pramenům a je významná při historickém bádání. Historická a uměleckohistorická literatura pracuje s pojmem veduta pro označení panoramatického, mírně šikmého pohledu na město nebo krajinu se zřetelným horizontem a jako takové tvoří část „obrazu světa“. Jsou to obrazy komponované z reálných prvků do ideální podoby města nebo krajiny. Převažuje u nich zobrazující umělecké hledisko nad hlediskem dokumentačním. Rozhodující je vyváženost kompozice, členění do obrazových plánů, obvykle se rozvíjí panoráma města i krajiny do šířky s výraznými dominantami, perspektivně zpracovanými liniemi cest, řek, které vedou pohled diváka do obrazu detail od detailu, často bez ohledu na skutečnou situaci v terénu a mají také dramaticky zvýrazněný horizont, který odděluje zobrazené místo od ostatního světa a bezpečně je uzavírá v kompozici obrazu. Pokud je do veduty zařazena figurální stafáž, je buďto v prvním plánu a zdůrazňuje tak často pozici tvůrce obrazu, odkud na místo pohlížel. Nebo se drobnější figury pohybují v obrazovém prostoru, naznačují jeho hloubku a často i tvoří simultánně se rozvíjející dějovou linku, kdy předěly mezi po sobě jdoucími ději tvoří přirozené architektonické nebo přírodní předěly.

¹¹ TOMAN, R.: *Baroko: Architektura, plastika, malířství*. Praha: Slovart, 1999, s. 11.

¹² HEROUT, J.: *Slabikář návštěvníků památek*. Praha, 1978, s. 245.

¹³ LAZAROVÁ, M., LUKAS, J.: *Praha. Obraz města v 16. a 17. století*. Praha: Argo, 2002.

Umělecké plány – mapy, které v naší práci především využíváme, neoznačujeme jako veduty, ale řadíme je do obecnější skupiny obrazových pramenů, u kterých převažuje dokumentační hledisko nad hlediskem zobrazujícím, tedy uměleckým. Tyto plány – mapy zachycují město či krajinu z nadhledu, a kombinuje se v nich půdorys terénu a nárys objektů do něj zasazených.

1.4.2. Kartografické prameny

Podle E. Semotanové se každá mapa mění v historický pramen, jakmile již její obsah neodpovídá současnému stavu zobrazené reality¹⁴. Za kartografické nebo též mapové prameny jsou považovány staré mapy a plány převážně z 15. – 19. a v poslední době i z 20. století. Kartografická díla plní ve společenských vědách dvě základní funkce: funkci historického pramene (staré mapy, plány a atlasy) a funkci metodologickou (uplatnění kartografické metody v historickém výzkumu s využitím starých i soudobých map)¹⁵. Kartografie tak na rovině teoretické i praktické zasahuje do mnoha oborů: historiografie, historické geografie, archeologie, etnografie, dějin umění a dějin kartografie.

Rozbor kartografických pramenů spočívá ve vnější i vnitřní kritice dokumentů. Přitom se uplatňují základní poznatky z dějin kartografie, zejména o vývoji mapového zobrazení českých zemí. Uplatňují se zde srovnávací kartografické prameny, tedy takové, jež jsou vhodné pro širší srovnávací studia.

Existuje základní řada mapování, o kterou se lze opřít při sledování vývoje krajiny nebo města, jejich změn v čase a prostoru. Zde se sluší nastínit tuto řadu mapování, jež zachycuje naše území.

V souvislosti s renesancí a humanismem pozorujeme mimo jiné i nový způsob vnímání prostoru. Vzniká potřeba prostor popsat a pochopit. Postupně se formuje fenomén krajiny, která se stává objektem zájmu a pozorování. Toto objevení krajiny charakterizuje Jacob Burckhardt ve své *Kultuře renaissanční doby v Itálii*¹⁶ v kapitole nazvané *Objevení krajinné krásy*. Objevení krajiny ilustruje tvorbou básníka Petrarcky, kterého popisuje jako významného geografa a kartografa. Petrarka hledal vyvýšená

¹⁴ SEMOTANOVÁ, E.: *Historická geografie českých zemí*, Praha: Historický ústav AV ČR, 2002.

¹⁵ SEMOTANOVÁ, E.: *Kartografie v historické práci*. Praha: Historický ústav AV ČR, 1994.

¹⁶ BURCKHARDT, J.: *Kultura renaissanční doby v Itálii II.*, Praha: K. S. Sokol, edice Levná osvětová knihovna 50, 1912.

místa, odkud se mohl do krajiny rozhlížet a dal také načrtnout první mapu Itálie. Autor upozorňuje, že si Petrarka krajiny a přírody nejen všimá a uvědomuje si ji, ale je jí „jímán“. Právě zde můžeme hledat příčiny vzniku počátků kartografie.

Zájem o popis krajiny vyvolal potřebu nových technických pomůcek a měřických metod, které by umožnily rozvoj kartografické tvorby. Uplatnění kartografie ve společnosti vzrůstalo, mapy se užívaly stále častěji v hospodářském i vojenském životě. V letech 1610–1615 nizozemský matematik Willebrord Snell van Roien obohatil rozvoj zeměměřičství o nový způsob měření s využitím trigonometrické sítě. Tzv. Snelliova triangulace se stala základem všech trigonometrických sítí až do současnosti.

K nejstarším tištěným mapám Čech, Moravy a Slezska patří Klaudiánova mapa Čech z roku 1518, významnou je Komenského mapa Moravy z roku 1624 nebo Vischerova mapa Moravy z roku 1692. Na počátku moderního mapování potom stojí mapa Čech z roku 1720, v měřítku 1:132 000 a mapa Moravy z roku 1716 v měřítku 1:180 000 rakouského vojenského inženýra Kryštofa Müllera, jež jsou zhotoveny tzv. kopečkovou metodou. Tyto mapy jsou časově nejbliže k událostem, kterými se naše práce zabývá. V druhé polovině 18. století se pak Müllerovy mapy staly podkladem pro nové mapové dílo, nazvané jako I. vojenské mapování nebo jako josefské mapování z let 1763–1785 v měřítku 1:28 800, jež zobrazuje řadu podrobných informací. Kopečková metoda zobrazení je nahrazena grafickými a barevnými značkami, jež zobrazují výškopis, sídelní strukturu, komunikace, síť vodních toků a ploch, zachycuje i jednotlivé vegetační pokryvy a mnoho dalších krajinných prvků. Začátkem 19. století vznikají v souvislosti s novými poznatky v oboru geodzie i s rozšířením nových reprodukčních technik tisku map a také s potřebami vojenskými a správními nová mapová díla. V českých zemích k nim patřil stabilní katastr spolu s II. a III. vojenským mapováním. Mapy stabilního katastru v českých zemích vznikaly v letech 1824–1843. Jsou ojedinělým velkoplošným kartografickým dokumentem, který nás podrobně informuje o stavu české krajiny před její industrializací i v procesu industrializace. Pro potřeby tohoto mapování byla nahrazena dosavadní již nevyhovující trigonometrická síť novou trigonometrickou katastrální sítí, vytvořenou v letech 1821–1842. Mapy stabilního katastru byly zhotovené v měřítku 1:2880 a při podrobnějších měřeních i v měřítkách 1:1440 a 1:720. Vznik tohoto mapového díla souvisí s potřebou vytvoření podkladů pro zdanění užitkových pozemků, které vycházelo z patentu Františka I. z 23. prosince 1817 o pozemkové dani a vyměření půdy. Tyto mapy jako první vyměřují

hranice všech hospodářských pozemků, a protože jsou zatím nejpřesnějším zachycením krajiny, jsou zvláště vhodné pro srovnání s moderními mapami. V letech 1842–1852 proběhlo tzv. II. vojenské mapování, jež zachycuje území v měřítku 1:2880 a oproti I. vojenskému mapování představuje podrobný reálný obraz krajiny. III. vojenské mapování vzniklo v letech 1874–1880. Zahrnuje topografické mapy v měřítku 1:25 000 a speciální mapy 1:75 000. Topografické a speciální mapy z 2. poloviny 19. století obsahují polohopis a výškopis a jejich výpovědní hodnota je vysoká. Od roku 1918 pak vznikají topografické mapy převážně v měřítku 1:75 000. Od 30. let 20. století probíhá kolmé i šikmé letecké snímkování a od poloviny 20. století vznikají celostátní mnoholistová mapová díla.

Vedle výše uvedených kartografických pramenů v práci využíváme trojrozměrné modely, které sestavil Matyáš Kracík¹⁷ na základě ZABAGED (základní báze geografických dat), které pro účely práce zapůjčil Zeměměřický úřad. Významnou edicí kartografických pramenů je pro naši práci Historický atlas města Tábora.¹⁸

1.4.3. Písemné prameny

Při studiu událostí budeme využívat bohatou literaturu a edice pramenů, jež se váží k období třicetileté války. Pro zařazení událostí do kontextu třicetileté války se jedná zejména o práce Josefa Polišenského¹⁹ a Petera Englunda²⁰, pro pochopení mnohých vyobrazení také práce Petra Klučiny²¹. Detailním popisem válečných událostí třicetileté války se zabývají velmi důležité starší pozitivistické práce Václava Lívy²², Karla Thira²³ nebo Františka Šujana²⁴.

Významnými edicemi pramenů, které jsou zdrojem námi studovaných vyobrazení, jsou díla *Theatrum Europaeum* a *Topographia Bohemiae, Moraviae*

¹⁷ Cenné rady poskytla ing. Marie Kovandová z FSv ČVUT.

¹⁸ BRÁTKA, P. a kol.: *Historický atlas měst České republiky, svazek č. 7 – Tábor*, Praha: Historický ústav Akademie věd České republiky, 1999.

¹⁹ POLIŠENSKÝ, J.: *Třicetiletá válka a evropské krize XVII. století*. Praha: Svoboda, 1970.

²⁰ ENGLUND, P.: *Nepokojná léta. Historie třicetileté války*. Praha: Nakladatelství LN, 2000.

²¹ KLUČINA, P.: *Třicetiletá válka. Obraz doby 1618 – 1648*. Praha: Paseka, 2004.

²² LÍVA, V.: *Prameny k dějinám třicetileté války. III, VII., VIII.* Praha: Naše vojsko, 1951, 1955, 1957.

²³ THIR, K.: *Obrázky z dějin Tábora*. Tábor: Spořitelna města Tábora, 1920.

THIR, K.: *Hradiště hory Tábor jako pevnost v minulosti*. Tábor: Nákladem obce královského města Tábora, 1895. (Díl I.: *Nejstarší opevňovací stavby městské.*; Díl II.: *Válečná kronika města v 17. a 18. století.*)

²⁴ ŠUJAN, F.: *Švédové u Brna roku 1645*. Brno: J. Barvič, 1899.

et Silesiae, jejichž charakteristice bychom nyní rádi věnovali pozornost. V souvislosti s rozvojem levnějšího tisku během první poloviny 17. století došlo k rozšíření tištěného slova do širších vrstev obyvatelstva. Došlo k nebývalému rozmachu publicistiky. Monumentální edice *Theatrum Europaeum* je jedním z nejvýznamnějších děl evropské publicistiky 17. a 18. století. Toto jedenadvacetisvazkové dílo vycházelo v letech 1635–1768 a zachycuje evropské „divadlo“ z let 1617–1718. Na počátku jeho vzniku stál Matthaeus Merian, původně švýcarský malíř a rytec, který se po přestěhování do Frankfurtu nad Mohanem a převzetí dílny svého tchána, stal také nakladatelem. Po zakladateli *Theatra* pracovaly na pokračování edice další dvě generace rodiny Merianů. Jména editorů a historiků jsou známa jen u některých dílů. Celé dílo obsahuje asi 1000 mědirytových celostranných a rozkládacích příloh (680 vedut a plánů, 320 portrétů) a asi 350 ilustrací v textu. Studium tohoto díla se ve své práci v Německu zabýval Hermann Bingel²⁵ a Wolfgang Schmale²⁶ a jeho podrobnou charakteristikou v Čechách Jan Šimek²⁷.

Vyobrazení z *Theatra Europaea*, kterými se budeme zabývat, jsou: obléhání města Brna v roce 1645 (tab. 19) z pátého svazku²⁸ editora Johanna Petera Lotichia, vydaného roku 1647 ve Frankfurtu nad Mohanem, vztahující se k letům 1642–1647 a plánem obléhání Tábora v roce 1648 (tab. 14), které pochází z šestého svazku²⁹ editora Johanna Georga Schledera, vydaného roku 1663 tamtéž, jež zachycuje události z let 1647–1651.

Další význačnou edicí z dílny Merianů je jedenatřicetisvazkové dílo *Topographia*, vycházející v letech 1642–1688 taktéž ve Frankfurtu nad Mohanem, pojednávající o evropských státech i dílčích lokalitách. Českým zemím se věnuje svazek *Topographia Bohemiae, Moraviae et Silesiae*³⁰ editora Martina Zeillera z roku 1650. Obsahuje 34 plánů a vedut měst a také 3 kartografické práce, a to anonymní mapu Čech, Komenského mapu Moravy a Helwigovo zobrazení Slezska. Z tohoto díla zmíníme vyobrazení města Tábora (tab. 13) i Brna (tab. 27).

²⁵ BINGEL, H.: *Das Theatrum Europaeum*, Wiesbaden: M. Sändig, 1969.

²⁶ SCHMALE, W., 1997: *Das 17. Jahrhundert und die neuere europäische Geschichte*, Historische Zeitschrift 264, s. 587–611.

²⁷ ŠIMEK, J.: *Úvodní studie k bitvě u Třebele z roku 1647. Kritika písemných a ikonografických pramenů*. Bakalářská práce UK FHS, Praha, 2000.

²⁸ LOTICHIVS, J. P.: *Theatri Europaei fünfter Theil*. Verlagt durch Matthaeum Merian in Frankfurt am Main, 1647, Strahovská knihovna.

²⁹ SCHLEDER, J. G.: *Theatri Europaei sechster Theil*. Verlagt durch Matthaeum Merian in Frankfurt am Main, 1663, Strahovská knihovna

³⁰ ZEILLER, M.: *Topographia Bohemiae, Moraviae et Silesiae*, Verlegt durch Matthaeum Merian in Frankfurt am Main. 1650, Strahovská knihovna.

K dalším archivním pramenům, které jsme studovali, patří italská kronika *Relatione dell'assedio di Bruna e della fortezza di Spilberg*³¹, která podrobně zachycuje průběh obléhání Brna v roce 1645. Obsahuje přílohu s plánem obléhání (tab. 26).

Z edice letáků ze třicetileté války Miriam Bohatcové *Irrgarten der Schicksale*³² jsme se zabývali letákem (tab. 3), jehož předlohou se stala rytina Václava Hollara, zobrazující Tábor při obléhání roku 1621 (tab. 1).

Soupis použité literatury a písemných pramenů je uveden v závěru práce.

1.4.4. Terénní výzkum

Při studiu ikonografických pramenů jsme bohatě využívali principů terénního průzkumu. Konfrontovali jsme současnou krajinu s tehdejší tak, jak je zachycena na ikonografických pramenech s prameny kartografickými.

V Táboře existuje pozůstatek reduty z obléhání Tábora v roce 1621, není však prozatím prozkoumaná a publikovaná. Vedle reliktní antropogenního původu jsme si především všimli reliéfu krajiny. V Táboře jsem procházel městem a projížděl jeho okolím. Snažili jsme se vypořádat, odkud mohly být zakreslovány situace města během jeho obléhání. Všimli jsme si především horizontu, který jsme fotograficky dokumentovali z několika různých vyvýšených stanovišť. Porovnávali jsme horizont na ikonografických podkladech se skutečností a s mapami.

V Brně toto bylo bohužel nemožné. Prostor našeho zájmu je zde pohlcen moderní zástavbou, což brání takovému výzkumu. Zde se spoléháme na zpracované a publikované archeologické průzkumy. Základ nacházíme ve studiu písemných a kartografických pramenů.

Tato pozorování doplňujeme o metody nedestruktivní archeologie, které jsou v případě naší práce pouze doplňkem. Nedestruktivní archeologie je souborem technik, metod a teorií, zaměřených na vyhledávání a vyhodnocení archeologických pramenů bez provedení destruktivního zásahu do terénu³³. Jedním z druhů nedestruktivního výzkumu je povrchový výzkum reliéfních tvarů antropogenního původu. Je to způsob

³¹ *Relatione dell'assedio di Bruna e della fortezza di Spilberg, attaccata Da Torstenson Generale dell'armi di Suezia del 1645. e difesa Da Ludovico Raduigo di Souches, Governatore di Bruna.* Vienna, Apresso Gio: Battista Hacque. Anno 1672. Moravská zemská knihovna, Brno.

³² BOHATCOVÁ, M.: *Irrgarten der Schicksale*, Praha : Artia, 1966.

³³ KUNA, M.: *Nedestruktivní archeologie*. Praha: Academia, 2004.

povrchového průzkumu, který zahrnuje vyhledávání, zaměřování, mapování, třídění a interpretaci terénních útvarů, které jsou pozůstatky někdejší lidské činnosti³⁴.

1.4.5. Etnologické prameny

Formou exkurzu připojujeme lidové pověsti, spojené s obléháním Brna, jež řadíme mezi etnologické prameny.

Pověsti jsou součástí lidové prózy. V užším smyslu jimi rozumíme vyprávění s historickými a místními náměty. Pověsti podávají svědectví o národní a krajové minulosti, kreslí obraz dávných dějů a událostí i význačných postav³⁵. V pověsti však nemůžeme vidět zrcadlový reflex minulosti, není ani faktografickou kronikou, která by věrně a podrobně zaznamenávala, jak a kdy se děj odehrál. V pověstech lid vypráví, jak viděl a vidí vlastní minulost a místa, kde žil a žije, a co se z toho udrželo v jeho paměti jako nejzajímavější a nejcennější³⁶. Pověst není orientována na poznání historie, ale na prožitek konkrétní události.

Smysl tohoto exkurzu vidíme v reflexi události v lidových sférách. K našemu tématu mají však význam marginální.

³⁴ KUNA, M.: *Nedestruktivní archeologie*. Praha: Academia, 2004, s. 237.

³⁵ ŠRÁMKOVÁ, M., 1995/1996: *Odras švédského obléhání Brna v pověstech*. In: *Formum brunense* 7, s. 167–170.

³⁶ HORNOFOVÁ, M.: *Reflexe třicetileté války v pověstech Plánsko-Bezdrůžicka*. Praha, FHS UK. Nepublikovaná diplomová práce, 2002.

2. HISTORICKÝ KONTEXT STUDOVANÝCH UDÁLOSTÍ

2.1. Třicetiletá válka jako celoevropský konflikt

Třicetiletá válka (1618–1648) byla prvním velkým konfliktem celoevropské povahy a zároveň konfliktem, v němž bylo promrháno podstatně více materiálních zdrojů a peněžních prostředků, než v kterékoliv válce předchozí³⁷. Dosud nevídaná byla i velikost armád.

Příčiny konfliktu byly kombinací rozporných státních zájmů se zájmy politicko-strategickými a byly doprovázeny náboženskou argumentací, která však v průběhu války ustupovala do pozadí.

2.1.1. Stručný historický přehled událostí třicetileté války

Pro zařazení námi studovaných událostí do třicetileté války považujeme na tomto místě za nutné alespoň stručně připomenout základní přehled jejích událostí.

Na počátku války stál konflikt mezi českými protestantskými stavy a rakouskými Habsburky, kde byla náboženská motivace těsně spjata s obhajobou stavovských práv. Stavovský odboj začal pražskou defenestrací 23. května 1618 a vedl na konci roku 1619 ke zvolení Fridricha Falckého českým králem. Protestantské stavovské Čechy očekávaly, že je podpoří protestantské země v čele s Anglií, podpory se však nedočkaly. Stavovské vojsko utrpělo rozhodující porážku v bitvě na Bílé hoře (8. listopadu 1620) a Čechy podlehly koncem roku 1620 rakouskému císaři Ferdinandu II. Habsburskému (obr. 1³⁸), na jehož straně stála vojska katolické Ligy, španělské oddíly a Polsko. Tato první etapa války je označovaná jako válka česká (1618–1620). Fridrich Falcký ze země bezprostředně po bitvě na Bílé hoře utekl a následně ve válce falcké (1621–1623) přišel i o své rodové državy.

V roce 1625 do konfliktu vstoupilo Dánsko, které spolu s Anglií, Nizozemím a sedmihradským vévodou Bethlenem Gáborem vytvořilo protihabsburskou koalici.

³⁷ POLIŠENSKÝ, J.: *Třicetiletá válka a evropské krize XVII. století*. Praha: Svoboda, 1970.

ENGLUND, P.: *Nepokojná léta. Historie třicetileté války*. Praha: Nakladatelství LN, 2000.

HROCH, M. a kol.: *Encyklopedie dějin novověku 1492–1815*. Praha: Libri, 2005.

³⁸ Autorkou všech fotografií, pokud není uvedeno jinak, je Tereza Blažková.

V období označeném jako válka dánská (1625–1629), však spojenecká vojska ztroskotala a Habsburkové v Evropě triumfovali díky vrchnímu veliteli císařského vojska Albrechtu z Valdštejna, jež pronikl až k Baltskému moři, kde získal Meklenbursko. Císař posléze v roce 1629 vydal restituční edikt, který stanovil, že všechny církevní statky, které světská knížata sekularizovala po roce 1552, mají být navráceny do rukou církve a trval i na zákazu reformované církve podle ugsurského míru z roku 1555. Začala se šířit obava, že císař hodlá využít Valdštejnova vojenského triumfu k obnovení katolicismu v celé říši. V té době stále pokračovaly boje mezi Nizozemím a Španělskem a boje probíhaly také ve Francii, Itálii a v Pobaltí.

Obr. 1. Ferdinand II. Habsburský (1578–1637). Theatrum Europaeum III, Strahovská knihovna.

Obr. 2. Gustav II. Adolf (1594–1632). Theatrum Europaeum II, Strahovská knihovna.

Francouzské diplomacii se pro zásah v říši podařilo získat Švédsko, které finančně podpořila nejen Francie, ale i Rusko a Nizozemí. Švédské období třicetileté války (1630–1635) začalo vyloděním švédského krále Gustava II. Adolfa (obr. 2) v ústí Odry. V tom samém roce si protestantská i katolická knížata ze strachu před obnovením výsadního postavení katolické církve vynutila na císaři odvolání Valdštejna. Císařské nadále vedli generálové Tilly a Pappenheim. Díky výtečné organizovanosti a taktice švédské armády Gustav II. Adolf zpočátku snadno vyhrával bitvy a rychle opanoval většinu říšského území. Poprvé se tak změnil poměr sil v neprospěch habsburského

tábora. Císař se ocitl v tísní, proto povolal znovu Valdštejna a učinil jej generalissimem. Valdštejn s Gustavem II. Adolfem svedl nerozhodnou bitvu u Alte Veste a další také nerozhodnou u Lützen, kde švédský král padl. Švédové pokračovali v bojích pod vedením švédského kancléře Axela Oxenstierna (obr. 3), který však nebyl schopen armádu, která ztratila svou stavovskou, národnostní i náboženskou jednotu, tak dobře organizovat. Po bitvě u Nördlingenu v roce 1634, kde byli Švédi poraženi a nuceni ustoupit na sever a po podepsání separátního pražského míru mezi císařem Ferdinandem II. a dosud protestantským Saskem v roce 1635 hrozilo obnovení habsburské převahy.

Do války v roce 1635 vstoupila po boku protestantského Švédska a Nizozemí katolická Francie a zahájila válku švédsko-francouzskou (1635–1648). Francouzskou politiku řídil kardinál Richelieu, který do svých služeb přeplatil armádu německých protestantů. V této fázi konflikt nabyl čistě mocenských rysů na úkor motivace náboženské. Teritoriální rozsah válečných operací se zvětšil a stupňovala se intenzita válečného kořistění. Zatímco francouzská armáda dobývala říšské pevnosti v Porýní a porazila Španěly roku 1643 u Rocroi, na většině říšského území, včetně zemí Koruny české, operovala a pustošila švédská vojska pod velením generálů Johana Banéra (obr. 4), Lennarta Torstenssona a jeho nástupce Karla Gustava Wrangela (obr. 5). Torstenssonovi se podařilo v bitvě u Jankova zatlačit rakouské Habsburky do úzkých.

V roce 1648 vpadla do Čech švédská armáda generála Koenigsmarka, ale bitva o Prahu byla zastavena uzavřením míru 24. října 1648 v Münsteru a Osnabrücku, kterým byla válka ukončena.

Válka neměla jednoznačného vítěze, zasáhla však přímo či nepřímo většinu evropských zemí a promítla se do všech oblastí tehdejšího života.

Obr. 3. Axel Oxenstiern (1612–1654).
Theatrum Europaeum VI, Strahovská knihovna.

Obr. 4. Generál Johan Banér (1596–1641). Theatrum Europaeum III, Strahovská knihovna.

Obr. 5. Generál Karel Gustav Wrangel (1613–1676). Theatrum Europaeum VI, Strahovská knihovna.

2.2. Situace na počátku války a obléhání města Tábora roku 1621

Následující text zachycuje situaci těsně před obléháním města Tábora v roce 1621 a v jeho průběhu. Vycházíme z pozitivistických publikací V. Lívy³⁹ a K. Thira⁴⁰ a z práce J. Polišenského⁴¹.

Po bitvě na Bílé hoře dovršil vítězství císařských útek Fridricha Falckého (obr. 6) z Prahy a rozklad vlády, jež vedly ke kapitulaci hlavního města. Po kapitulaci Prahy následoval rozchod krajských hotovostí. Místa odporu byla jen ojedinělá. O likvidaci posledních lokálních stavovských pozic a „pacifikaci“ země se snažil císařův místodržící v Čechách, kníže Karel z Lichtenštejna. Zaměřil se přitom na Plzeň, Třeboň, Zvíkov a Tábor, které byly posledními opěrnými body stavovské armády. Lichtenštejn sám postavil jeden pěší a jeden jízdní regiment, v nichž byl ve velení zastupován nejvýznamějšími lajtnanty.

³⁹ LÍVA, V.: *Prameny k dějinám třicetileté války. III*, Praha: Naše vojsko, 1951.

⁴⁰ THIR, K.: *Obrázky z dějin Tábora*. Tábor: Společnost města Tábora, 1920.

THIR, K.: *Hradiště hory Tábor jako pevnost v minulosti*. Tábor: Nákladem obce královského města Tábora, 1895.

⁴¹ POLIŠENSKÝ, J.: *Třicetiletá válka a evropské krize XVII. století*. Praha: Svoboda, 1970.

Obr. 6. Fridrich Falcký (1596–1632).
Theatrum Europaeum I, Strahovská knihovna.

Obr. 7. Generál Arnošt Mansfeld (1580–1626). Theatrum Europaeum I, Strahovská knihovna.

Generál stavovské armády Mansfeld (obr. 7) v Horní Falci i jinde naverboval značné síly a hned počátkem ledna 1621 vpadl do západních Čech, kde se zmocnil Tachova, Teplé, Jáchymova aj. Jeho konečným cílem bylo dobytí Prahy, plán však ztroskotal. Mansfeld s Lichtenštejnem vyjednával o vydání Plzně, jednání však byla kvůli jeho vysokým požadavkům ukončena. Velitelé Mansfeldových posádek v Plzni, Třeboni, Zvíkově a Táboře (zde velitel Frank) však za jeho zády s císařskými

vyjednávali. Lichtenštejnovým jménem vedl jednání generál Marradas (obr. 8). Frank na kapitulaci Tábora přistoupil, avšak Romanesco, jeho zástupce v Táboře, který byl podporován měšťany a okolní šlechtou, jež se do města uchýlila, k ní nesvolil. Marradas začal v květnu 1621 Tábor obléhat. Posílil svou kavalerii silnými oddíly pěchoty a také dělostřelectvem. Obléhání trvalo šest měsíců, během kterých se měšťané s malou nizozemskou posádkou bránilo. Ve městě však začaly docházet potraviny a léky. Marradas Táborské vyzval, aby se vzdali. Velení Tábora však nereagovalo, proto Marradas 13. října podnikl

Obr. 8. Generál Balthasar Marradas (1560–1638). www.wikipedia.org.

hlavní útok, kterému však obránci města odolali. Ale již 18. listopadu 1621 se Tábor vzdal, byl k tomu donucen vyhladověním. Posléze bylo město bezohledně

vydrancováno. Karel Thir ve své práci dále popisuje rozložení pozic císařské armády a podrobnosti z průběhu obléhání města, stejně tak i události po jeho kapitulaci a rozsah škod, způsobených nepřáteli. A nakonec svého líčení dodává: „A to vše jest teprv počátek let válečných, let strastí a bēd, let třiceti!“⁴²

2.3. Obléhání města Brna rku 1645

K obléhání Brna v roce 1645 existuje rozsáhlá edice pramenů⁴³ i literatury⁴⁴. Na tomto místě dostupné informace shrneme.

Po tom, co úspěšný švédský generál Lennart Torstensson (obr. 9) v bitvě u Jankova v březnu roku 1645 porazil císařskou armádu generála Melchiora von Hatzfelda, se Švédové vydali po zemi v několika proudech. Torstenssonovo tažení mělo za cíl dobytí Vídně, proto sám s hlavním vojem zamířil k dolním Rakousům. Cestou jeho armáda dobyla Jihlavu, Moravský Krumlov, Znojmo a mnohá další města a vsi. Po obsazení Znojma zamířil Torstensson ke Křemži, kde chtěl překročit Dunaj a dobýt Vídeň. To se mu však nepodařilo, především proto, že hrabě Jiří Rákóczi se k němu měl připojit, jelikož však řešil jiný diplomatický problém, tak se tak nestalo. Torstensson se tedy rozhodl obsadit levý břeh Dunaje od Křemže až k Prešpurku a hlavní stan položil v Mistelbachu. Rozhodl se dobýt Brno, což by mu umožnilo

Obr. 9. Generál Lennart Torstensson (1603–1651). www.wikipedia.org.

⁴² THIR, K.: *Obrázky z dějin Tábora*. Tábor: Spořitelna města Tábora, 1920, str. 26.

⁴³ *Relatione dell'assedio di Bruna e della fortezza di Spilberg...* Vienna, 1672.

⁴⁴ Podrobný průběh událostí a jejich důsledky stejně jako způsob obléhání, jako jsou zákopové práce či minování, jsou podrobně popsány v pracech:

ŠUJAN, F.: *Švédové u Brna roku 1645*. Brno: J. Barvič, 1899.

NĚMČÍK, B.: *Švédové před Brnem 1645*. Brno: Bpress, 1995.

LÍVA, V.: *Prameny k dějinám třicetileté války*. VII. Praha: Naše vojsko, 1955.

ENGLUND, P.: *Nepokojná léta. Historie třicetileté války*. Praha: Nakladatelství LN, 2000.

MATĚJEK, F., 1995: *Vojenskopolitické akce na Moravě na sklonku třicetileté války*. In: Skutil, 1995, s. 15–22.

ADÁMEK, J., 1995: *Obraz obléhání města Brna Švédy v roce 1645 v moravských archivech*. In: Skutil, 1995, s. 34–42.

výrazně rozšířit švédskou působnost na Moravě. Hned po Olomouci bylo Brno nejvýznamnějším moravským městem.

Velitelem města Brna byl 15. března 1645 jmenován císařem Ferdinandem III. (obr. 10) plukovník francouzského původu Raduit de Souches (obr. 11), který měl výborné vojenské schopnosti. De Souches se postaral o vybudování opevnění města, což se mu do šesti týdnů, než přišla švédská armáda, podařilo⁴⁵. Nechal posílit slabá místa v hradbách, opevnit městské brány i nově vybudované bašty, přesunul tam děla z okolních pevností a propojil město krytou cestou s pevností Špilberk, které velel Skot Jiří Ogilvy a obránce vycvičil k vedení účinného obranného boje⁴⁶.

Obr. 10. Ferdinand III. Habsburský. (1608–1657). Theatrum Europaeum III, Strahovská knihovna.

Obr. 11. Raduit de Souches (1608–1682). Theatrum Europaeum VI, Strahovská knihovna.

Torstensson dorazil před Brno 3. května 1645 a vyzval město, aby se vzdalo. Když byla jeho výzva zamítnuta, začal se svou 28 000 hlavou armádou Brno obléhat. Nevelká vojenská posádka v Brně (426 vojáků) byla doplněna o přibližně 1000 civilistů, mezi nimiž byli i studenti jezuitské koleje, šlechtici, měšťané, řemeslníci, tovaryši, sluhové, tesaři a zedníci. Rákócziho pomoc Švédům, jeho syn Zikmund s 10 tisíci muži se zbraněmi, dorazila k Brnu 19. července. Obránci však útokům posílené armády

⁴⁵ MATĚJEK, F., 1995: *Vojenskopolitické akce na Moravě na sklonku třicetileté války*. In: Skutil, 1995, s. 15–22.

⁴⁶ ENGLUND, P.: *Nepokojná léta. Historie třicetileté války*. Praha: Nakladatelství LN, 2000.

odolali. Pomocná sedmihradská posádka byla nedisciplinovaná a navíc mezi vojáky zavlekla mor. Torstenssonovi začaly docházet síly.

15. srpna se Torstensson, jež se dozvěděl o Rákócziho mírovém vyjednávání s císařem, rozhodl na Brno znovu zaútočit. Boje trvaly celý den a Torstensson vyzýval obránce, aby se vzdali. Ti tak ale neučinili a útok se jim podařilo odrazit. V následujícím týdnu došlo ještě k menším potyčkám, avšak 23. srpna 1645, téměř po čtyřměsíčním obléhání, značně oslabená švédská armáda město opustila. Před odchodem Švédové vypálili okolní vesnice.

Torstensson se následně po dalším neúspěchu v Rakousích vzdal vrchního velení. Švédské akce upadly do chaotického stavu, ze kterého je nedokázal vyvést ani Torstenssonův nástupce Karl Gustav Wrangel, který se proslavil u Jankova. Rákóczi podepsal koncem srpna v Linci s císařem mír.

Morava zůstala i nadále průchodištěm armád a byla rozdělena na dvě oblasti, císařskou a švédskou, přičemž obě armády od obyvatel vynucovaly kontribuce.

2.4. Vojenské operace na konci války a obléhání města Tábora 1648

Současně s poslední fází diplomatických mírových jednání probíhala i poslední významná vojenská akce války, jejímž cílem bylo dobytí Prahy v létě roku 1648.

Na začátku června roku 1648 do Čech vstoupila švédská armáda generála Cristoffera Koenigsmarka. Švédská armáda nejprve operovala v západních Čechách a v první polovině července vytáhla na Prahu, kde se 26. července zmocnila Malé Strany a Hradčan. Armáda Prahu plenila a ukořistila obrovské bohatství. Koenigsmark vyčkával na svého spojence Alfréda Wittenberga, aby mohl dobýt i druhý břeh Vltavy. V té době ku Praze směřoval i nový švédský generalissimus Karel Gustav.

Obléhání Prahy bylo živelné a nekoordinované, docházelo zde k rabování a kořistění majetku. Jednotliví švédští velitelé sledovali své dílčí cíle a nebyli příliš ochotni přizpůsobit se jednotné strategii pro ovládnutí druhého, pravého břehu Vltavy.

První z výpadů švédských jednotek se pod Wittenbergovým velení otočil do jižních Čech. Švédové po dobytí Konopiště dorazili 18. srpna k Táboru a zahájili na něj útok. Soustava městského opevnění Tábora byla během války upravována,

zdokonalována a rozšiřována⁴⁷ i proslulým Priamim de Rovorato, který budoval i pražská a vyšehradská opevnění. Přesto 23. srpna 1648 Tábor, který měl pouze malou posádku, švédskému nátlaku podlehl. Švédi město dobyli a vydrancovali jej. Podrobnosti o průběhu dobývání přináší ve své práci opět K. Thir⁴⁸.

Poté Wittenberg zamířil do Rakous, avšak u Rožmberka byl obránci zastaven. Od svého plánu proto upustil a vracel se zpět na sever ku Praze, kde obléhání pokračovalo až do 27. listopadu 1648, kdy dorazil posel se zprávou o ukončení války⁴⁹ (mír byl však podepsán již 24. října).

⁴⁷ THIR, K.: *Hradiště hory Tábor jako pevnost v minulosti*. Tábor: Nákladem obce královského města Tábora, 1895.

⁴⁸ THIR, K.: *Hradiště hory Tábor jako pevnost v minulosti*. Tábor: Nákladem obce královského města Tábora, 1895. (autor vychází z archivních pramenů a zpráv, uvádí městské účty, na jejichž obsahu demonstruje děje během války)

THIR, K.: *Obrázky z dějin Tábora*. Tábor: Spořitelna města Tábora, 1920.

⁴⁹ ENGLUND, P.: *Nepokojná léta. Historie třicetileté války*. Praha: Nakladatelství LN, 2000.

3. POPIS, ROZBOR A SROVNÁNÍ IKONOGRAFICKÝCH PRAMENŮ

3.1. Obléhání Tábora roku 1621

3.1.1. Popis obrazu a jeho orientace

Autorem mědirytu, jež zachycuje obléhání Tábora v roce 1621, je Václav Hollar (tab. 1). List je uložen v Husitském muzeu v Táboře ve sbírce obrazů a plastik a je datován do let 1622–1623⁵⁰. Hollarova rytina je orientována J–S a je jakoby plastickou mapou, plánem města a jeho okolí, zachyceného z ptačí perspektivy, mírně šikmým vysokým pohledem od severu. Je na ní zachycen jižní horizont. List je opatřen trojím indexem⁵¹, výkladem, který se váže jednak ke městu a jednak k jeho obléhání a kapitulaci.

3.1.2. Legenda a její volný překlad

Uprostřed při horním okraji listu latinský nadpis (obr. 12):

Obr. 12. Nadpis plánu

TABOR

CIVITAS Anno 1621 Obsessa et Capta.

(Město Tábor, obléhání a dobytí roku 1621)

U dolního okraje listu v pravé části je legenda plánu (obr. 13):

Index civitatis Tabor. (Legenda k městu Táboru)

A. Turris et Cathedralis Ecclesiae. (Věž a hlavní kostel)

⁵⁰ THIR, K.: *Hradiště hory Tábor jako pevnost v minulosti*. Tábor: Nákladem obce královského města Tábor, 1895.

⁵¹ V tab. 2 jsme body, které se k indexům váží, pro lepší orientaci vyznačili. Ty které kvůli nedochovaným okrajům listu chybí, jsou vyznačeny na letáku v tab. 3

B. Curia. (Radnice)

C. Forum civitatis. (Náměstí)

D. Tres portae Budovitium versus.
(Tři brány směrem k Budějovicím)

E. Porta circumdatur moencis.
(Brána obklopená hradbami/náspem)

F. Porta bechinensia.
(Bechyňská brána)

G. Antigua arx. (Starobylý hrad)

H. Semiterium extra civitatem.
(Hřbitov vně města)

I. Male circummallatae ab inimicis, ui destructi.
(Mlýny obklopeny a zničeny nepřítelem)

K. Pons destru: ab inimicis. (Most zbořený nepřítelem)

L. Porta parva versus flumen. (Malá brána směrem k řece)

M. Flumen Lisnitz. (Řeka Lužnice)

N. Silva pintyka. (Les Pintovka)

O. Pagus ubi sunt auriae minae. (Vesnice, kde se nacházejí zlaté doly)

P. Domus postae. (Budova pošty)

Q. Propugnaculum ante portas budovicensis. (Bašta před budějovickými branami)

R. Aquae ductus ex Iordano. (Přívod vody z Jordánu)

S. Piscina Iordan. (Rybník Jordán)

T. Agger Iordanis. (Hráz Jordánu)

V. Consernae piscium. (Rybí sádky)

W. Villa Zachod. (Vesnice Záchod⁵²)

X. Villa Klokot. (Vesnice Klokoty)

Y. Templum Klokot. (Kostel v Klokotech)

Z. Aquae dustus ex piscina parva. (Přívod vody z malého rybníka)

V. Turres et muri civitatis. (Městské bašty a zdi)

W. Vallum profundissimum circumdans civitatem.
(Velice hluboké údolí, obklopující město)

Obr. 13. Legenda plánu

⁵² Pojmenování Náchod se užívá až od r. 1683 in PROFOUS, A.: *Místní jména v Čechách: Jejich vznik, původní význam a změny*. Praha: Čes. akad. věd a umění, Díl III. M – Ř, 1951.

V levém horním rohu v rámečku popis obléhání města (obr. 14):

Index obsidionis Tabor. (Výklad obléhání Tábora)

1. *Castrum capitale.* (Hlavní vojenská ležení /tábory/)
2. *Teritoria Ec Comitis de Maradas.* (Stanoviště jeho excelence hraběte Marradase)
3. *Nundinae militum.* (Vojenské tržiště)
4. *Exitus equitum.* (Brány pro jízdu)
5. *Mocnia circumdantia castis.* (Náspy obklopující vojenská ležení)
6. *Vigilias equitum.* (Jezdecké hlídky)
7. *Mediae lunis circumdantis et concludenters civitatem.* (Půlměsícovité náspy, obklopující a uzavírající město)
8. *Propugnaculum in planitia.* (bašta /opevnění/ na rovině)
9. *Propugnaculum ante portam Bechinensis.* (bašta /opevnění/ před Bechyňskou branou)
10. *Propugnaculum in silva.* (bašta /opevnění/ v lese)
11. *Propugnaculum ante pontem.* (bašta /opevnění/ za mostem)
12. *Propugnaculum ante portam Budovicensum.* (bašta /opevnění/ před Budějovickou branou)
13. *Propugnaculum tormentorum.* (dělostřelecká bašta /opevnění/)
14. *Moencia in aggro Iordani usqi muros civitatis.* (Náspy na hrázi Jordánu až ke zdem města)
15. *Castra militum Ill. prin. k. lichtenstein ... Paradisi.* (Vojenské ležení osvíceného knížete Lichtensteina a Paradise)
16. *Muri civitatis destructi a tormentis.* (Městské zdi zbořené střelbou)
17. *Turris ensignatomentis destructi.* (Věž pobořena ...)
18. *Affaktatio.* (Výpad/útok)
19. *Castra equitum.* (Ležení jízdy)
20. *Castra colonell de Schamburg.* (Ležení plukovníka Schamburga)

Obr. 14. Legenda plánu.

21. *Duae minae.* (Dva podkopy)

Index deditiois. (Komentář ke kapitulaci města)

1.1. *Timpanista ferrus litterus deditoriae.* (Bubeník, který nese list o kapitulaci města)

2.2. *Quidam miles pro excessu ante portam civitatis plestitur.*
(Jakýsi voják trestán za odchod za městské brány)

3.3. *Bechoves flexis genitus offert clavis civitatis Ec. generali.*
(Bejšovec klanící se a nařikající podává klíč k městu jeho excelenci generálovi)

4.4. *Ec: C... don Balthazar de Maradas.* (Hrabě don Balthazar de Marradas)

5.5. *S.E. a nebilibu: suscipitur et in civitatem ducitur.*
(Jeho excelence přijímána šlechtou a uváděna do města)

6.6. *S. E. a senatu et populi subnisse sequenita piles in manibus por cum honorest obedicutis in curiam ducitur.* (Jeho excelence je městskou radou a lidem, kteří drží v ruce klobouky, uváděna do radnice)

7.7. *Mulieres tan nobiles quam plebeae ex curiae obviam ... gratiam et protectionem prec... milites in ordine.* (Ženy, jak urozené, tak z lidu vycházejí z radnice vstříc, prosí vojáky v šicích o milost a ochranu)

8.8. *Ordo peditum collonelli de Schamburg.* (Pěší oddíl plukovníka Schamburga)

9.9. *Ordo peditum prim: de Lichtenstein et Paradisi.*
(Pěší oddíl knížete Lichtenstejna a Paradise)

0.0. *Ordo peditum Cap Bar: Zdenikonus de Kolowrat et cap Bechleri.*
(Pěší oddíl kapitána barona Zdeňka Kolowrata a kapitána Bechlera)

11.11. *Ordo equitum Ec: generalis.* (Jízdní oddíl jeho excelence generála)

12.12. *Bechoves demittit milites.* (Bejšovec rozpouští vojáky)

13.13. *dissessus holandorum.* (Odchod Holanďanů)

3.1.3. Zobrazení města a městského opevnění

Rytina zachycuje město z vysokého šikmého pohledu od severu. Podrobně a plasticky zachycuje městské hradby a opevnění, i vnitřní uspořádání města. Dominantou městského prostoru je děkanský kostel Proměnění Páně, postaveného v roce 1440 na místě původního dřevěného kostela s věží (A), ve které je

v severovýchodním rohu průlom, který literatura⁵³ potvrzuje a připisuje jej nepřátelskému dělostřelectvu. Věž byla znovu opravena až v roce 1661. Na dnešním Žižkově náměstí (C) se vedle kostela nachází radnice (B). Jejich orientace odpovídá skutečnosti. Podrobně jsou vykresleny městské domy i ulice, my však nemůžeme potvrdit ani vyvrátit věrohodnost jejich zobrazení, městské domy totiž byly za třicetileté války z velké části zničeny a v roce 1642 muselo asi 50 domů v SZ cípu města ustoupit nově budovanému augustiniánskému klášteru. Tábor navíc v roce 1744 vyhořel a až na přelomu 18. a 19. století zde byly budovány nové domy, takže stav, který je zachycen na podrobných mapách stabilního katastru z roku 1830 (tab. 6), ani nemůže odrážet stav městské zástavby v době obléhání a vzniku této rytiny.

Pokud chceme posoudit městské hradby a bašty a správnost jejich vyobrazení (V), můžeme je porovnat s plány tábořského opevnění (tab. 9: 1, 9: 2). Opevnění je tvořeno dvěma liniemi středověké městské fortifikace. Před vnitřní silnou středověkou hradbu na vrcholu s ochozem a cimbuřím, z níž vystupují mohutné půlkruhové bašty beze střech, je předsunuta vnější parkánová zídka s baštami. Novověkým prvkem opevnění jsou polygonální bastiony. Tvar opevnění se s plány shoduje, ne však již rozmístění bašt. Plány opevnění na západní straně, kde se nachází mohutný parkán, zobrazují pouze jednu baštu v každé linii hradby, Hollarovo zobrazení jich zde má v každé tři. V severní části opevnění se na obraze nachází průlom, odkud je veden útok na město, k tomu se však ještě vrátíme později v popisu průběhu obléhání.

Nyní se zaměříme na městské brány. Písmenem D jsou podle legendy označeny tři brány k Budějovicím. Nachází se ve východním cípu města a jejich poloha je zakreslena v souladu se skutečností, která je zachycena na plánech (tab. 9: 1, 9: 2). V této části hradeb vidíme dvě linie hradeb. Středověkou vnitřní s půlkruhovými baštami a parkánovou zeď, před kterou je vně hradby ještě předsunutá novověká ochranná polygonální bašta (Q), v jejímž středu je zakreslena nejspíše strážnice. První z bran se nachází ve středověké zdi a odděluje městský prostor od prostoru mezi oběma zdmi, tedy parkánem. V parkánu je vyznačena cesta, v jejímž středu se nachází brána druhá. Třetí brána protíná novověkou parkánovou zeď. Písmenem L je na rytině v hradbě označena Malá brána otočená k řece. Má čtvercový půdorys a špičatou střechu a shoduje se polohou, uvedenou na plánu K. Thira (tab. 9: 1), zde označenou jako Malá

⁵³ Na základě městských účtů to dosvědčuje THIR, K.: *Hradiště hory Tábor jako pevnost v minulosti*. Tábor: Nákladem obce královského města Tábora, 1895.

fortna. Najdeme ji vyznačenou i na plánu z historického atlasu (tab. 9: 2). Písmeno E přísluší, jak uvádí legenda, bráně obklopené valem. Najdeme ji v severní části hradeb, je pobořená a její opevnění také. Ochrannou pětiúhlu fortifikaci však opět dosvědčuje plán K. Thira (tab. 9: 1). Písmenem F je označena v jihozápadní části města brána Bechyňská, nazývaná také jako Hradská. Její poloha je také zakreslena v souladu se skutečností. Dokládají to kartografické prameny i plány opevnění (tab. 9: 1, 9: 2). V její bezprostřední blízkosti se nachází mohutná kruhová věž (G), která je pozůstatkem po středověkém hradu Kotnově, založeného ve 13. století Vítkovci. Už tehdy z hradu nezbyvalo více než tato věž. V prostoru bývalého hradu již v době obléhání v roce 1621 stál pivovar a sladovna. V prostoru za hradbou vně města je v blízkosti Bechyňské brány a Kotnovské věže písmenem H značen hřbitov. Není však vykreslen, nachází se zde jen drobná stavba. Jedná se o hřbitovní kapli, která zde stála od roku 1388 a jež byla přestavěna v roce 1470. Po roce 1746 byla tato kaple přestavěna do dnešní podoby na barokní kostel svatého Filipa a Jakuba, který se nyní nachází v parku pod Kotnovem v místech někdejšího zaniklého hřbitova. Podle plánu K. Thira by se měla blízko hřbitova vně Hradské brány nacházet novověká polygonální fortifikace, na obraze však tento prostor zakrývá věž Hradské brány a věž hradu Kotnova, nemůžeme tedy ověřit, zda jej autor zaznamenal. Soustava opevnění na tomto místě mohla být postavena i později při opevňování města v průběhu třicetileté války, na kterém se podílel vojenský velitel Táboru G. Priami. Mnohé se také mohlo změnit při následném budování fortifikací v 18. století, jež je patrné na tab. 11: 2, která zachycuje stav opevnění Táboru, jak jej zaznamenali v roce 1744 císařští vojáci během pruské okupace Táboru.

3.1.4. Zobrazení vodních toků a ploch, morfologie terénu a vegetace

V horní části plánu se přes celou šíři listu vine řeka Lužnice (M), která se v levé horní části obrazu stáčí k jihu. Řeka je na plánu jakoby vylomena ze svého hlubokého údolí a také její meandry se zdají být oproti skutečnosti lehce narovnané. Na řece je znázorněn most se třemi pylony (K), ke kterému legenda plánu uvádí, že byl zbořen nepřítelem. Na obraze je ale nakreslen v neporušeném stavu, na každé straně opevněn

ravelíny⁵⁴, ke kterým se vrátíme ještě později. Na řece není zobrazen ostrov, který by se měl nacházet v blízkosti mostu. Na pravém břehu řeky, u jejího soutoku s Košínským potokem, nacházíme dva zděné vodní mlýny (I). Rytina zobrazuje tyto mlýny hořící a obehnané valem. Výklad plánu vysvětluje, že byly oba zničeny nepřítelem. Písmenem S je označen rybník Jordán, je zakreslen sice velice schématicky, jeho poloha a orientace je však správná. Liší se jeho tvar v jižní části, kde se ve skutečnosti rybník stáčí k městu a tímto směrem se i rozšiřuje. Rybník uzavírá hráz (T), jejíž poloha je zaznamenána správně. Oproti dnešku byla v době vzniku rytiny hráz nižší. Hráz nesahala vysoko nad hladinu vody rybníka, jež se zvýšila v roce 1693, když na místě dřívějšího splavu byla zřízena stavidla⁵⁵. Je tedy možné, že před jejich vybudováním mohl mít rybník jiný tvar, než jak jej zachycují kartografické prameny, více podobný stavu na obraze. Z hráze rybníka vytéká Košínský potok, jinak nazývaný také Tismenice, jež není na obraze označen. V hrázi je písmenem R vyznačen přívod vody z Jordánu, v jehož blízkosti se nachází nejspíše stavba vodárny, také označena písmenem R. Vodárna, která ležela mimo městské fortifikace, byla velice zranitelná a při obléhání v roce 1621 byla poničena tak, že nebyla schopna přivádět vodu do města. Nad budovou předpokládané vodárny vidíme podobné menší stavení, jež bylo nejspíše její součástí. Písmenem V jsou na plánu, podle jeho popisu, označeny rybí sádky. Jsou kladeny do prostoru pod hrází, nejsou však vyobrazeny. Písmeno Z⁵⁶ na levém okraji listu označuje podle popisu přívod vody z malého rybníka. Na obraze je ale tato skutečnost nejasná. K. Thir ve své práci⁵⁷ prostřednictvím pramenů dokládá tehdejší existenci potrubí, které propojovalo Jordán s dalším rybníkem, nejspíše s Čekanickým, jež při nedostatku vody do Jordánu mělo přivádět vodu.

Morfologie terénu je na plánu výrazná. Hluboké údolí Košínského potoka (W), které obklopuje město, je zobrazeno velice plasticky. Rozdíl mezi dnem údolí, kterým protéká Košínský potok a tábořským Žižkovo náměstím se pohybuje kolem 60 m. Že je toto údolí opravdu velice výrazným krajinným prvkem dokládá na základě přesných

⁵⁴ Ravelín – samostatná pevnůstka, jež většinou sloužila k obraně vstupní komunikace. (KUPKA, V. a kol.: *Pevnosti a opevnění v Čechách na Moravě a ve Slezsku*. Praha: Libri, 2000.)

⁵⁵ THIR, K.: *Hradiště hory Tábor jako pevnost v minulosti*. Tábor: Nákladem obce královského města Tábora, 1895.

⁵⁶ Z najdeme pouze na letáku, tab. 3.

⁵⁷ THIR, K.: *Hradiště hory Tábor jako pevnost v minulosti*. Tábor: Nákladem obce královského města Tábora, 1895.

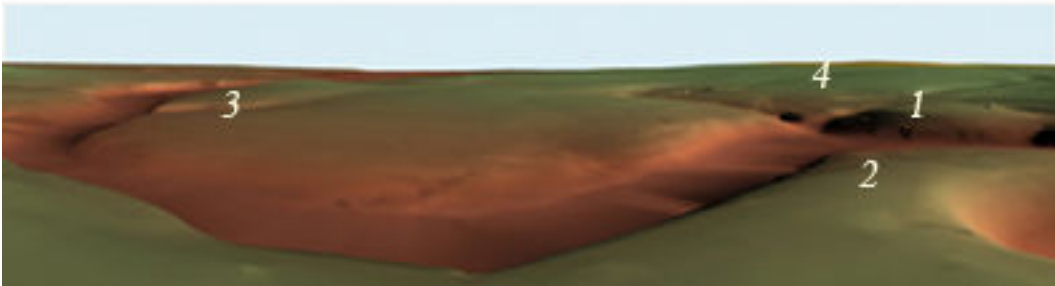
geografických dat sestavený trojrozměrný model⁵⁸, který toto hluboké koryto potoka i řeky zachycuje (tab. 10: 2). Údolí samo je přirozeným obranným příkopem, který obklopuje město. V tomto údolí je vykresleno několik vypálených a zruinovaných stavení. Na sever od města v přední části plánu se nachází rovina a na samém okraji vpředu vidíme vyvýšené místo s několika vyobrazenými domy, odkud se jakoby do krajiny díváme. Podle legendy se jedná o vesnici Náchod, jejíž poloha odpovídá skutečnosti. Mezi údolím Košínského potoka, obklopujícím město a vesnicí Náchod (475 m n. m.) se opravdu nachází rovina, nepřesahující 440 m n. m.. Snažili jsme se nalézt stanoviště, odkud mohl autor situaci zakreslit. Jedním z možných je právě Náchod, odkud, když se díváme na jih (situaci zachycuje trojrozměrný model na tab. 12: 2). Opravdu vidíme rovinu mezi Náchodem a Tábořem, dále vidíme Tábor, Klokoty i rybník Jordán, podobně, jak to zachycuje rytina. Za řekou na levém břehu Lužnice rytina zobrazuje členitý horizont, který z Náchoda nevidíme. Na tento jižní horizont mohl autor pohlížet z věže děkanského kostela na tábořském Žižkově náměstí nebo z věže hradu Kotnova. Situaci směrem na jih, kterou je z Kotnova možné pozorovat, zachycuje fotografie (obr. 15) a tu, jež je patrná z věže kostela pro lepší názornost zachycuje 3D model krajiny (tab. 12: 1).

Obr. 15. Pohled na jih z věže Kotnova

Pokud srovnáme zobrazení horizontu na rytině s realitou (obr. 16), zjistíme, že autor ve skutečnosti mírně zvlněný terén zachytil velmi dramaticky, avšak jak ukazuje obr. 16. poloha některých kopců odpovídá skutečnosti.

⁵⁸ Všechny trojrozměrné modely v této práci sestavil Matyáš Kracík na základě ZABAGED (základní báze geografických dat), které pro účely práce zapůjčil Český úřad zeměměřický. Modely jsou výškově barevně odstupňovány (po 30 a 50 m). Cenné rady poskytla ing. Marie Kovandová z FSv ČVUT.

Obr. 16. Pohled z věže děkanského kostela⁵⁹ na jih. Nahoře výřez z Hollarovy rytiny; dole 3D model krajiny, 1- Pintovka (438 m n. m.), 2- ostroh, kde stojí Kotnov, 3- Babí hora (444 m n. m.), 4- Horky (524 m n. m.)

Vegetace má na plánu charakter roztroušeného řídkého porostu. Nejvíce ji nacházíme na levém břehu řeky Lužnice v pravé horní části plánu, kde se nachází listnatý les, písmenem N označený jako Pintovka. Tento dnešní lesopark se nachází nad hlubokým kaňonem řeky. Pohled na něj ukazuje fotografie pořízená z věže Kotnova na obr. 29. Na témže břehu řeky jsou zobrazeny holé kopce s ojedinělými nepravidelně rostoucími stromy a křovinami nebo skupinami křovin a stromů. Na sever od řeky kolem města nenajdeme kromě několika stromů a křovin v údolí potoka vegetaci žádnou. Pouze u skupin obydlí, jež představují vesnice, spatřujeme několik stromů. Předpokládáme, že volné prostory bez vyznačené vegetace vedle toho, že sloužily k obléhání města, byly zemědělskými plochami (pole, louky a pastviny).

3.1.5. Vyobrazení sídel a pozemních komunikací

Vedle samotného města Tábora na obraze nacházíme další čtyři sídla. Na jižním horizontu spatřujeme vesnici (O), které legenda plánu připisuje těžbu zlata. Jedná se o vesnici Horky, kde je však doložena těžba stříbra (od r. 1268 až do poloviny 19.

⁵⁹ Děkanský kostel se nachází na Žižkově náměstí ve 449 m n.m., věž je vysoká více, než 70 m.

století)⁶⁰. Ve východní části, za rybníkem Jordánem, spatřujeme skupinu několika obydlí s dvorem. Vesnice není označená žádným písmenem. Nacházíme u ní pouze číslici 19, která značí, že zde tábořila jízda. Podle kartografických pramenů usuzujeme, že se jedná o ves Čekanice. Další sídlo (W) se nachází úplně v popředí plánu. Je zde zobrazen jeden ohrazený dvůr obklopený několika polorozpadlými staveními. Podle legendy se jedná o vesnici Náchod, jejíž skutečná poloha se opravdu nachází ve vyvýšené poloze nad místem, kde se Košínský potok vlévá do Jordánu. Jak jsme již dokázali v předchozí kapitole, je možné, že odtud mohl autor sledovat situaci na pravém břehu řeky, avšak ne horizont. Posledním, čtvrtým lidským sídlem je vesnice Klokoty, označená písmenem X⁶¹. Jedná se o mohutně opevněný prostor. Nacházel se zde totiž hlavní stan obléhatelů města. Vidíme zde čtvercový, původně zřejmě hospodářský dvůr, další stavení však list nezachycuje, nacházejí se více na západ. Na břehu řeky pak rytina zobrazuje klokotský kostel (Y⁶²). V té době zde stál kostel postavený koncem 14. století na místě původní kaple nad pramenem. Dnes na jeho místě stojí barokní poutní kostel Nanebevzetí Panny Marie, který byl budován od roku 1700. Na rytině je však poloha kostela zakreslena nepřesně. Z obrazu bychom mohli získat dojem, že se kostel nachází na břehu Lužnice. V těchto místech je však ve skutečnosti velice hluboké a strmé údolí řeky a kostel stojí až dále od řeky, blíže ke Klokotám.

Silnice a cesty nejsou na obraze výrazně vyznačeny. Nejzřetelnější silnici vidíme v pravé části, vychází z Čekanic, kde je podle popisu umístěno ležení jízdy, prochází kolem Jordánu a stáčí se až k Budějovické bráně. U jižního břehu Jordánu tato cesta prochází kolem několika domů a také okolo stavby (P), označené jako pošta. Tábořská pošta byla zavedena v roce 1526 a byla důležitým bodem na poštovní trase Praha – Linec – Vídeň. Byla postavena mimo městské hradby, což bylo v této době pro pošty obvyklé⁶³. Můžeme tušit, že od Budějovické brány vedou další dvě cesty. Jedna se ubírá na sever přes hráz rybníka k Náchodu a druhá na jih, kde překračuje řeku. Na letáku, jež používá jako předlohu Hollarovy rytiny (tab. 3), jsou v pravé dolní části listu patrné dvě cesty, které vedou od Klokot, za kterými se spojují a míří k Náchodu.

⁶⁰ CIKHART, R.: *Táborsko. Popis přírodní, historický a národopisný*. Tábor: Tisk. odbor učít. jedn. Komenský, 1921–1922.

⁶¹ Opět patrná pouze v tab. 3.

⁶² Jako předchozí poznámka.

⁶³ ROUBÍK, F.: *K vývoji poštovníctví v Čechách v 16–18. století*. Sborník archivu ministerstva vnitra republiky Československé, sv. 10, Praha: MV, 1937.

3.1.6. Vyobrazení válečných prvků a průběhu obléhání

Hollarova rytina velice podrobně a popisně zachycuje půlroční obléhání Tábora a jeho následnou kapitulaci. Nejdříve se zaměříme na skutečnosti, které jsou popsány v té části legendy plánu, jež se vztahuje k průběhu obléhání, posléze pohovoříme o útoku císařského vojska a kapitulaci města.

V pravé části plánu vidíme mohutně opevněný prostor. Jedná se, jak jsme již dříve naznačili, o prostor vesnice Klokoty, kde se nacházela hlavní vojenská ležení obléhatelů (1)⁶⁴. Ležení je kryto příkopem a náspem, jehož rovnou linii přerušují trojúhelníkové výběžky, lunety a pětiúhlé bastiony, jež měly ležení chránit. V opevnění jsou zřetelné dvě brány pro jízdu (4). První z nich se nachází blízko klokotského kostela a druhá je na opačném konci, za zdí hospodářského dvora. V opevněném prostoru vidíme mnoho různých stanů, několik jednotlivých vojáků a jejich skupin při nejrůznějších činnostech. Někteří jsou zachyceni, jak střílí z opevnění směrem na město (obr. 17: 1), jiní odpočívají. Jsou zde i skupiny jízdy, připravené k výpadu (obr. 17: 2) a též vojáci na koních (obr. 17: 3). V přední části opevnění v prostoru hospodářského dvora (obr. 17: 4) najdeme vedle několika stanů také ustájené koně. Za tímto dvorem pozorujeme velký stan generála Marradase (2), je označen praporem (obr. 17: 5). V prostoru na druhé straně opevnění se nachází vojenské tržiště (3), naznačené čtyřmi stany.

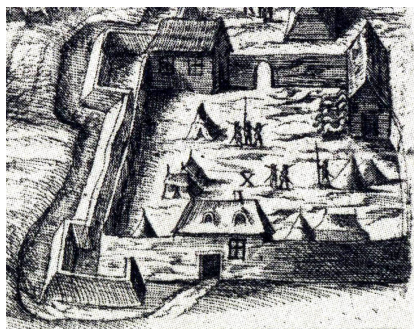
1

2

3

4

5

Obr. 17. Hlavní vojenský tábor:

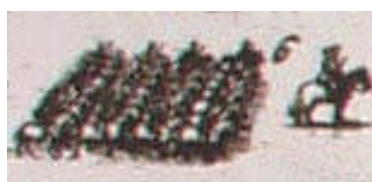
- 1 – střelci;
- 2 – jízda, připravena k výpadu;
- 3 – vojáci na koních;
- 4 – hospodářský dvůr v Klokotech;
- 5 – Marradasův stan.

⁶⁴ Hlavní ležení s body 1–4 jsou patrné pouze na tab. 3.

Město je sevřeno císařským vojskem ze všech stran. Na třinácti místech kolem města vidíme půlměsícovité náspy s příkopy (7) (obr. 18). Jedná se o ravelíny, jejichž funkcí bylo bránit a krýt dobyvatele. Nejvíce se jich nachází v prostoru mezi hlavním císařským ležením a městem, další se nacházejí vně městských hradeb na jihu. Jeden tento výrazný ravelín uzavírá jordánskou hráz. Dva podobné prvky (5) chrání z obou stran most. Číslem 6 jsou označeny hlídky na koních (obr. 19). Jedná se o jezdecké oddíly vždy po čtyřech řadách jezdců s jedním jezdcem vedoucím. První se nachází nedaleko Budějovické brány a druhý potom u Jordánu pod Náchodem.

Obr. 18. Ravelín.

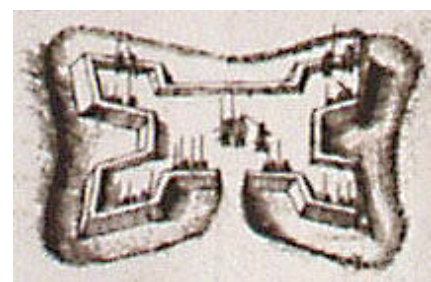
Obr. 19. Jízdní hlídka.

Hned vedle vidíme menší vojenské ležení, které není označeno (obr. 20). Je zde několik stanů a povozů. Je možné, že se jedná o místo odpočinku vojáků, podle ohniště a stolu se odvažujeme odhadovat, že zde vojáci vařili a konzumovali potravu.

Jako opevnění na rovině (8) je označen polygonální útvar na sever od města (obr. 21). Jedná se o polní opevnění, tvořené příkopy a hliněnými valy. Má čtvercový půdorys v každém rohu s pětiúhlým bastionem a má vchod na severní straně.

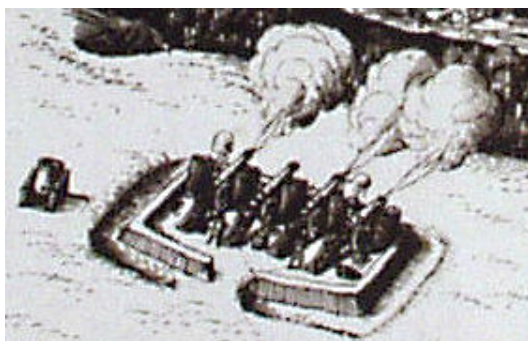
Obr. 20. Prostor odpočinku vojáků.

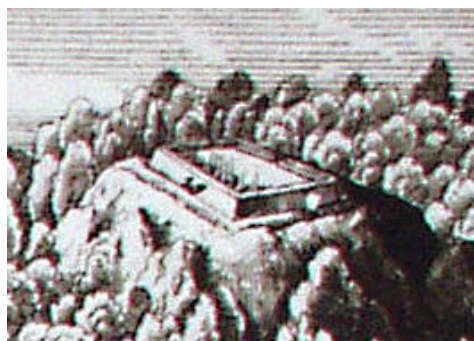
Obr. 21. Polní opevnění.

Uvnitř opevnění vidíme vojáky, jež byli nejspíše záštitou pro blízké dělostřelecké baterie (13). Tři baterie spatřujeme na sever od města na rovině za potokem. První se nachází blízko hráze a má tři děla, vedle se nachází další, tentokrát se čtyřmi děly (obr. 22). Mezi oběma bateriemi je umístěn moždíř. Dále na západ je stanoviště třetí baterie se dvěma děly. Baterie jsou postaveny na vyvýšených hliněných baštách,

obehnaných příkopy. Děla i jejich obsluhu chrání gabiony, proutěné koše, vyplněné zeminou. Ještě západněji blízko klokotského ležení je vyobrazeno postavení dvou děl bez opevnění, chráněné pouze gabiony. Z hlavní děl se vznášejí oblaka dýmu, která podtrhují akční charakter scény, kdy děla pálí do městských hradeb, které jsou zničené střelbou (16) a do prostoru za nimi. I průlom ve věži (17) byl nejspíše způsoben císařským dělostřelectvem právě v roce 1621.

Obr. 22. Dělostřelecká baterie se čtyřmi děly, vlevo moždíř.

Obr. 23. Reduta v lese Pintovka.

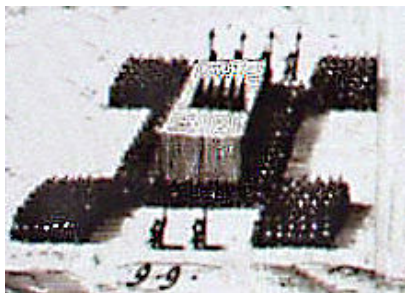
Výraznou stavbou je fortifikace znázorněná v pravém horním rohu listu (10) (obr. 23), umístěná na vrcholu stráně nad řekou na jejím levém břehu, na kterém se rozprostírá les Pintovka. Jedná se o mohutnou pevnost obdélného půdorysu, ke které se vrátíme v exkurzu I v závěru této kapitoly. Další polní opevnění, avšak velice schématicky zobrazená, vidíme pod Bechyňskou branou na ostrožně nad řekou Lužnicí v jižní části města (9) a potom na levém břehu řeky (11). Další tři spíše schématická polní opevnění (12) jsou zachycena u Jordánu před Budějovickou branou. Před tou je patrný též násep s trojúhelníkovým výběžkem, táhnoucí se od Jordánu až k Lužnici, kde je přístup k řece odříznut půlkruhovým ravelínem. Na hrázi rybníka je patrná křivolaká linie, která naznačuje násypy (14), které zde vystavěl nepřítel, aby se za nimi ukrytý mohl přiblížit k městu. Nebylo možné se tudy podkopat, protože hráz rybníka, jak jsme již zmínili, sahala pouze nevysoko nad hladinu.

Dále jsou na plánu vyznačena vojenská ležení. Ležení jízdy (19) jsou umístěna do Náchoda a Čekanic. U východního břehu Jordánu je umístěno jednak ležení knížete Lichtenštejna a plukovníka Paradise⁶⁵ (15) a jednak ležení plukovníka Schamburga⁶⁶ (20). Obě ležení se sestávají z několika stanů, vidíme zde i jednotlivé vojáky. U jižního břehu Jordánu se nachází pěší oddíl plukovníka Schamburga (8.8). A na západním

⁶⁵ Podle k Thira (1895) španělský plukovník Paradis, jenž skupoval konfiskované statky.

⁶⁶ Podle k Thira (1895) Hannibal ze Schaumburka, později hrabě, který skupoval konfiskované statky.

břehu Jordánu vidíme za dělostřeleckými bateriemi další pěší oddíl, který podle výkladu patří hraběti Lichtensteinovi a plukovníku Paradisovi (9.9) (obr. 24). Oba tyto oddíly

Obr. 24. Oddíl pěchoty, tercie.

jsou uspořádány stejným způsobem. Jedná se o základní bitevní sestavu pěchoty, tercie. Mušketýři se šikovali kolem pikenýrů a tvořili čtvercové houfce na rozích sestavy⁶⁷ (více o pěchotě v exkurzu na konci 3. kapitoly). Tercii najdeme i pod označením 0.0⁶⁸, pod hlavním ležením u klokotského kostela, jedná se o oddíl barona Kolowrata a kapitána Bechlera. Před hlavním ležením se také nachází tři praporence generálovy jízdy (11.11)⁶⁹.

Nyní se zaměříme na útok císařského vojska a následnou kapitulaci města. K rozhodujícímu útoku došlo 13. října pod velením generála Marradase. Hlavní útok byl veden proti dělostřelbou pobořeným hradbám na severu města (18) (obr. 25), v místě, kde se na plánu K. Thira (tab. 9: 1) nachází Velká fortna. Vidíme zde vojáky, kteří se snaží dostat do města průlomy v hradbách. Používají různé zbraně a ke zdolávání zbytků hradeb používají žebříky. Střetávají se zde s obránci města, kterým se útok, zřejmě díky dělostřelbě z přilehlé pětiúhlé bašty, podařilo odrazit. Domníváme se, že zde znázorněný kouř naznačuje výbuchy podkopů. Výbuch druhého podkopu můžeme sledovat u Budějovické brány (21).

Město, které bylo hájeno měšťany a malou nizozemskou posádkou, bylo donuceno se vzdát. Příčinou byl nedostatek potravin a léků, který se stal nadále už neúnosným.

Obr. 25. Útok.

Obr. 26. Situace při kapitulaci města před Budějovickou bránou.

⁶⁷ KLUČINA, P.: *Třicetiletá válka. Obraz doby 1618–1648*. Praha: Paseka, 2004.

⁶⁸ Pouze na tab. 3.

⁶⁹ Dva z nich jsou patrné na Hollarově rytině (tab. 1, se zvýrazněnými značkami tab. 2), třetí pouze na letáku (tab. 3).

Ke kapitulaci Tábora došlo 18. listopadu 1621. Na plánu je tato situace zachycena na několika úrovních. Jeho legenda hovoří o bubeníkovi, který nese list o kapitulaci města. Toho však na vyobrazení postrádáme. Před Budějovickou bránou můžeme vidět hned tři výjevy (obr. 26). Je zde zobrazen sám generál Balthazar de Marradas na koni, jak v čele svého jízdního oddílu stojí před městskou branou, obklopen strážci (4.4). Klečící Bejšovec (*Bechoves*) mu zde podává klíč od města (3.3). S největší pravděpodobností se jedná o člena významného českého rytířského rodu Bejšovců z Bejšova, který sídlil v jižních Čechách a měl zde velký vliv⁷⁰. Dále tu vidíme postavu (2.2), o které výklad hovoří jako o neznámém vojákovvi, který je popraven proto, že utekl za městské brány. Při kapitulaci města museli totiž jeho obyvatelé pod hrozbou trestu přijmout závazek, že město neopustí. Další scénu můžeme sledovat na náměstí uvnitř města (obr. 27). Odehrávala se nejspíše těsně po převzetí klíče k městu před bránou. Na náměstí je generál Marradas vítán šlechtou (5.5), ženy mu podle výkladu vycházejí vstříc a prosí vojáky o milost a ochranu (7.7) a Marradas je městskou radou i lidem slavnostně uváděn na radnici (6.6). Náměstí vidíme obklopené strážemi, uprostřed je skupina postav. Zřetelně je zde vidět generál Marradas na koni, jak míří k budově radnice, před kterou opět stojí skupina osob.

Obr. 27. Situace po kapitulaci města na táborském náměstí.

Obr. 28. Propouštění vojáků.

Na konec událostí, spojených s kapitulací města řadíme rozpouštění vojenských oddílů Bejšovcem (12.12). Scénu najdeme na jižním břehu řeky Lužnice. Na jednom je patrný oddíl vojáků, kteří stojí v kruhu. Jedná se patrně o vyplácení nizozemských vojáků (obr. 28). Na druhém pěší oddíl odchází směrem na jih. Označení 13.13 na plánu nenacházíme, má představovat odchod Holanďanů. Je možné, že se jedná

⁷⁰ HALADA, J.: *Lexikon české šlechty II*. Praha: Akropolis, 1993.

o vojáky s praporci a různými vozy, kteří jsou vyobrazeni na cestě podél východního břehu Jordánu.

Exkurz: Archeologické nálezy, jež se váží k obléhání Tábora v roce 1621

Při jedné z návštěv Tábora nás doc. R. Krajíc z Husitského muzea informoval o nálezu objektu, který interpretoval jako relikv reduty, jež mohla být využívána při obléhání města během třicetileté války. Objekt nebyl zatím soustavně prozkoumán ani publikován. Nachází se v lesním porostu lesoparku Pintovka na ostrohu nad Lužnicí, na jejím levém břehu. Jeho poloha je vyznačena na fotografii (obr. 29) pořízené z věže Kotnova, která se nachází přímo naproti přes řeku. Jedná se o terénní útvar pravoúhlého půdorysu, kde jsou patrné valy, obklopené příkopem (obr. 30). Přesný tvar půdorysu ani jeho rozměry nemůžeme určit, protože jsme na místě neměli možnost útvar blíže prozkoumat.

Obr. 29. Poloha reliktu reduty.

Obr. 30. Relikt císařské reduty na Pintovce z obléhání Tábora v roce 1621.

Při srovnání vyobrazení reduty na Pintovce na Hollarově rytině (obr. 31) je patrné, že se nejspíše jedná právě o její pozůstatky. Její poloha totiž přesně odpovídá poloze, jak je Hollarem vyobrazena.

Obr. 31. Zobrazení reduty na Pintovce na Hollarově rytině.

K obléhání Tábora v roce 1621 se vztahuje archeologický výzkum provedený ve sladovně bývalého pivovaru, publikovaný v roce 2005⁷¹. Pivovar byl postaven v druhém desetiletí 17. století na ruinách původního středověkého hradu, založeného Vítkovci ve 13. století a zničeného v následujících staletích válčeními a požáry (nejničivější v roce 1532). Archeologický výzkum realizovaný v bývalé sladovně v roce 2003 byl primárně zaměřen na zjištění reliktní druhé válcové hradní věže (vedle věže Kotnova, která se jako jediná z hradu dochovala dodnes) a případně i dalších objektů a kulturních vrstev, které by souvisely se stavebně-historickým vývojem areálu od vrcholného středověku až po novověk.

Pod sladovnickými podlahami byly objeveny dva lidské kostrové pohřby, spadající do 17. stol. Na základě datace, nálezové situace hrobů a kosterních pozůstatků byl nález interpretován v souvislosti s válečnými událostmi první poloviny 17. století, konkrétně s obléháním z roku 1621. Podle autorů⁷² se jednalo o provizorní hroby, kam byli mrtví uloženi neobvyklým způsobem a narychlo na atypickém místě. Podle antropologických zjištění obě kostry patřily mužům, kteří byli velmi robustní a byli vystaveni dlouholeté fyzické zátěži. Pozůstatky zánětlivých procesů na lebečních kostech dokazovaly dlouhodobé používání pevné, neprodyšné pokrývky hlavy, kterou mohla být právě vojenská přilba.

3.1.7. Další vyobrazení Tábora roku 1621

Na tomto místě pokládáme za nutné pohovořit o dalších vyobrazeních města, vztahujících se k námi studovanému obrazu. V pramenech jsme objevili dvě vyobrazení, u kterých je už na první pohled patrné, že mají společný základ s námi studovanou Hollarovou prací. První z těchto vyobrazení je publikované v díle *Topographia Bohemiae Moraviae et Silesiae*, topografickém díle, vydaném v roce 1650 ve Frankfurtu nad Mohanem nakladatelem Matthaem Merianem (tab. 13). Na tomto listu je zachyceno město Tábor a jeho nejbližší okolí s horizontem, opět ze šikmého nadhledu od severu, avšak bez válečné situace.

⁷¹ KRAJÍČ, R. - MOŘKOVSKÝ, T. 2005: *Nález lidských kosterních pozůstatků na tábořském hradě*, Ve službách archeologie VI, Brno, s. 397–416.

⁷² Jako předchozí poznámka.

Vyobrazení je oproti Hollarově práci velice zjednodušené. Historický atlas⁷³ připisuje autorství tohoto vyobrazení Matthaeu Merianovi a jeho vznik klade do roku 1624, zatímco vznik Hollarovy práce, jež zachycuje obléhání města, do 30. let 17. stol. Václav Hollar (obr. 32) pracoval kolem roku 1631 v dílně M. Meriana (obr. 33)⁷⁴ ve Frankfurtu nad Mohanem, kde nejspíše jako anonymní rytec ryl a leptal z cizích předloh. Podílel se

Obr. 32. Václav Hollar (1607-677), vlastní podobizna.
In: V. Denkstein.

tedy v tomto renomovaném vydavatelství na přípravě Merianových edic. Mladý umělec získal u zkušeného Meriana cennou praxi, naučil se zde přehledné prostorové konstrukci panoramatických vedut, osvojil si precizní kartografickou a topografickou práci. Z dílny po krátké době odešel, jeho ambice směřovaly k vlastní tvorbě, přesto zachoval s M. Merianem velice přátelské vztahy. Je tedy opravdu možné, že Hollarova rytina vznikla na základě dobré

znalosti Merianovy práce, která posloužila jako její základ. Tuto skutečnost navíc potvrzuje V. Denkstein⁷⁵,

když uvádí, že jistý soubor Merianových kreseb je tvořen převážně krajinářskými a figurálními předlohami pro grafická díla, v nichž jsou krajinné motivy převáděny do umělecké kompozice s divadelně pojatým obsahem. Tak tomu mohlo být i u vyobrazení Tábora, kdy V. Hollar mohl převzít zobrazení (jež vyšlo v roce 1650 v Topographii) a překreslit je a doplnit.

Druhé vyobrazení je publikované v edici letáků z doby třicetileté války v díle M. Bohatcové⁷⁶ (tab. 3). Je zde zachycena situace během obléhání města v roce 1621, která je téměř identická s tím plánem Hollarovým. Stejná je orientace plánu, zachycení města, cest, řeky i rybníka, morfologie terénu, vegetace, horizontu ale i zachycení a rozvržení válečné situace jako celku a i jejích dílčích prvků. Identická je latinsky psaná legenda, liší se pouze typem písma. Drobné odchylky můžeme najít ve způsobech kresby

Obr. 33. Mattheus Merian (1593-1650).
www.wikipedia.org

⁷³ BRÁTKA, P. a kol.: *Historický atlas měst České republiky, svazek č. 7 – Tábor*, Praha: Historický ústav Akademie věd České republiky, 1999.

⁷⁴ DENKSTEIN, V.: *Václav Hollar. Kresby*. Praha: Odeon, 1978.

⁷⁵ DENKSTEIN, V.: *Václav Hollar. Kresby*. Praha: Odeon, 1978.

⁷⁶ BOHATCOVÁ, M.: *Irrgarten der Schicksale*, Praha: Artia, 1966.

na obou rytinách a na některých místech také odlišně výtvarně ztvárněných prvcích (např. některé stromy, domy i vojenské detaily jsou obdobami, avšak výtvarně odlišně ztvárněnými). Hlavní rozdíl pak spočívá v textu uprostřed horního okraje listu. Leták zde má místo nadpisu, který je na původní Hollarově rytině latinsky psaný text⁷⁷, hovořící o založení města hlavami náboženské sekty v roce 1419, jež byla stíhána katolickou vírou, má na mysli husity. Vykresluje Jana Žižku, jako vraha mnichů a bořitele kostelů, jež stál vždy proti bohu. Dále hovoří o mohutném obležení města hrabětem Marradasem od 28. května roku 1621, který tento přetrvávající protestantský odpor města Tábora dne 8. listopadu 1621 potlačil⁷⁸. Z textu je patrné, že se jedná o propagandistický leták, který byl iniciován císařskou, katolickou stranou. Předpokládáme, že autor tohoto letáku, podle signatury v levém dolním rohu listu Wenceslaus Coutek Netzamsky z Minic, tedy převzal a překreslil Hollarovu práci a tendenčně propagandisticky ji upravil. Vpředu umístil figurální stafáž, vyobrazil zde hraběte generála Marradase na koni, což ještě podtrhuje oslavný charakter textu. Bohužel neznáme dataci tohoto letáku, předpokládáme však, že vznikl ve 30. letech 17. století.

Pokud srovnáme obě rytiny, zjistíme, že exemplář originálu Hollarovy práce, jež je uložen v tábořském Husitském muzeu, je neúplný, chybí mu na každé straně několik centimetrů kresby, což bylo nejspíše způsobeno nevhodným uložením v rámu, který tyto okraje překryl a možná zničil. Leták tyto části ukazuje, proto v textu u některých zobrazení odkazujeme právě na něj a také na tab. 3 jsou tyto body, jež na exempláři Hollarova originálu chybí, vyznačeny.

⁷⁷ *VERA DELINEATIO VEL ICONOGRAPHIA CIVITATIS TABOR IN BOH., FUNDATA ANNO 1419 DIE 19 FEB. AB ARCHIHAERETICO et summo persecutore chatolicae fidei, monachorum trucidatore et necatore, claustrorum destructore Iohanne Žiiska, quae semper contra Deum, imperatores regesque suos rebellis et perduellis erat; obsessa ab excell: DD. Don Balthazaro comite de Maradas D. Fr..... Anno 1621 die 28 Maii, tantumque oppressa et compulsa coactaque fuit, ut eiusdem anni 8 Novem. petente gratiam sese dedit.*

Wenceslaus Coutek Netzamsky de Minitz inventor.

⁷⁸ Z pramenů víme, že město podleho dobývání 18. listopadu, přesto je datum 8. listopadu správné. K posunu o 10 dní došlo proto, že autor k dataci použil soudobý juliánský kalendář. Datum 18. listopadu pak odpovídá dataci kalendáře gregoriánského, který používáme dnes.

3.1.8. Shrnutí

Hollarova rytina zachycuje krajinu od Náchoda k Horkám a od Čekanic ke Klokotům. Zobrazované území je vyznačeno na mapě v tab. 17: 1. Zachycení krajiny je celkem věrné. Nepřesnosti najdeme v zachycení morfologie, jak vypovídá srovnání s 3D modely, sestavenými na základě přesných geografických dat a s fotografiemi. Zde také vyvstává otázka, odkud autor situaci sledoval. Díky znalosti krajiny a pomocí 3D modelů a fotografií se odvažujeme konstatovat, že autor situaci pozoroval alespoň ze dvou pozic. Kombinoval nejspíše pozorování od vesnice Náchod, která se vyvyšuje nad rovinu na sever od města a nejspíše z věže děkanského kostela na táborském Žižkově náměstí, ze které je dobrý rozhled do všech stran. Autor podrobně a téměř přesně zachytil městská opevnění. Přesná je i poloha náměstí, děkanského kostela a radnice, takže předpokládáme, že věrohodně jsou zaznamenány i městské domy a ulice.

Velmi důležité je pro náš zájem vyobrazení válečných prvků a událostí, souvisejícími s obléháním. Předpokládáme, že rytina vznikla proto, aby zachytila právě tuto situaci. Jak jsme již naznačili, je pravděpodobné, že Hollar použil jako základ této rytiny předlohu M. Meriana. Autorovi se jednalo především o znázornění obléhání, a teprve na druhém místě o zachycení města samého. Plán souběžně zachycuje několik časových úseků – jedná se o tzv. simultánní kompozici, v té době běžnou praxi souběžného zobrazování časově následných dějů. Zachycuje město při obraně, zachycuje jeho kapitulaci hned v několika časových úsecích, na několika místech a dokonce i odchod vojáků, a to vše zároveň v jednom obraze. Vyjevuje jakýsi strategický scénář, sestávající z několika časových úseků a dějů, které se na tomto jediném obraze překrývají. I když je u obrazu patrný důraz na estetické hledisko, je patrné, že má tedy co nejpřesněji, nejpodrobněji a přihlédneme-li k rozsáhlé legendě, také co nejpopisněji ukázat události a skutečnosti, jež se odehrávaly během tohoto půlročního obléhání města Tábora. Krajina se stává kulisou a město jevištěm⁷⁹, kde se odehrává divadlo (válečných) dějin, které byly v době baroka vnímány jako dějiny spásy⁸⁰. Objednatele této Hollarovy práce neznáme.

⁷⁹ FUSS, U. V.: *Matthaeus Merian der Ältere: von der lieblichen Landschaft zum Kriegsschauplatz – Landschaft als Kulisse des 30jährigen Krieges*. Frankfurt am Main, 2000.

⁸⁰ ČERNÝ, V.: *Až do předsíně nebes*. Praha: MF, 1996.

3.2. Obléhání Brna roku 1645

3.2.1. Popis obrazu a jeho orientace

Obléhání Brna v roce 1645 zachycuje nesignovaný mědiryt (tab. 19), publikovaný v pátém svazku díla *Theatrum Europaeum*, vydaného v roce 1647 nakladatelem M. Merianem ve Frankfurtu nad Mohanem a editovaného Johannem Peterem Lotichiem. Rytina zachycuje válečnou situaci obléhání města Brna od 3. května do 23. srpna 1645. Můžeme ji charakterizovat jako situační plán, jež kombinuje plošný půdorysný plán města Brna, pevnosti Špilberku a jejich okolí, které se nacházejí v centrální části listu s plastickými prvky, zhotovenými tzv. „kopečkovou metodou“ a horizontem. V pravém a levém dolním rohu najdeme podrobné zobrazení pevnosti Špilberk, uprostřed je detail opevnění. Plán je orientován tak, že osa sever-jih se nachází diagonálně, tedy sever v levém horním a jih v pravém dolním rohu plánu.

3.2.2. Legenda plánu a její volný překlad

Uprostřed při horním okraji listu latinský a německý nadpis (obr. 34):

Obr. 34. Nadpis plánu.

Eigentlicher Abriß der Schwedischen Belägerung der Stadt Brinn und des Schloßes Spielberg vom 24 Aprilis biß den 13. Augusti St. vet: Anno 1645

(Původní náčrt švédského obléhání města Brna a pevnosti Špilberk od 24. dubna do 13. srpna v roce 1645⁸¹)

U pravého okraje listu je popis plánu, označen písmeny A-X (obr. 35):

A. Haupt Quartier wobei s Brig: zu Fuss und der meiste theil der Cavalleris legiert:
(Hlavní stan při mostu přes řeku, kde tábořila pěchota a větší část jízdy)

⁸¹ Město bylo obléháno od 3. května do 23. srpna 1645, k posunu o 10 dní, které je uvedeno v nadpisu plánu, došlo proto, že autor k dataci použil soudobý juliánský kalendář oproti v současnému kalendáři gregoriánskému.

B. *Quartier wer 2. Brig: zu fuss und 4. Reg: zu pferdt.*
(Ležení pěchoty a čtvrtého jízdního regimentu u druhého mostu přes řeku)

C. *Ihr Excell: des Herrn Feldt Marschalln Leibregiments approchen.*
(Obléhací opevnění tělesného pluku Jeho excelence polního maršála)

D. *Herr Gen: M: Mortaignes Reg: approchen.*
(Obléhací opevnění pluku generála Mortaignese)

E. *Der Herr Obrist Axelsons u: Lindens approchen.*
(Obléhací opevnění Obristů/plukovníků Axelsona a Lindena)

F. *Der Herr Obrist Copj und Iordans approchen.*
(Obléhací opevnění Obristů/plukovníků Copiho a Jordana)

G. *H. Obrist Volckmars approchen.*
(Obléhací opevnění Obrista/plukovníka Volckmara)

H. *H. Obrist Paickels approchen.*
(Obléhací opevnění Obrista/plukovníka Packela)

I. *Batterien wo von in der erst das Schloß beschoßen.*
(Baterie, které jako prvé začaly ostřelovat zámek)

K. *Anderre Batterien wo von die Breche am Schloßthurm gemacht.*
(Další baterie, jejichž střelba porušila zámeckou věž)

L. *Batterien woher man den feinds hin und wieder unsicher gemacht.*
(Baterie odkud se nepřítelé tam a zpět nejistě dostávali)

M. *2. Batterien i. von 9. die 2. vo 7. stücken damit die letzte 2. Brechen an der Stadt gemacht worden.*
(Baterie devíti kusů (tj. děl), ze kterých byly dva průlomy a baterie sedmi kusů, které prorazily poslední dva průlomy do města)

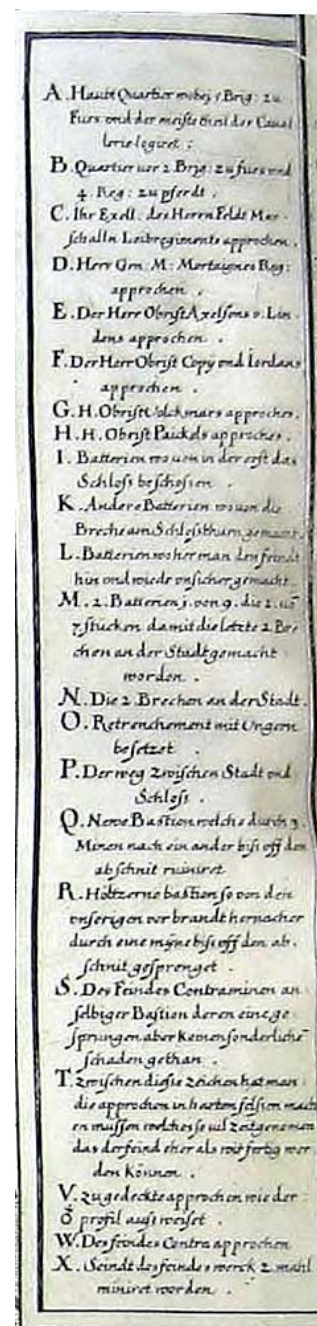
N. *Die 2 Brechen an der Stadt.* (Dva průlomy do města)

O. *Retrenchment mit Ungern besetzt.* (Opevnění obsazené Uhry)

P. *Der weg zwischen Stadt und Schloß.* (Cesta mezi městem a zámkem)

Q. *Neue Bastion welche durch 3. Minen nach ain ander biß off den abschnitruinieret.* (Nový bastion, který byl rozbit na kusy třemi náložemi/minami)

R. *Höltzerne bastion so von den unserigen ver brandt hernacher durch eine myne biß off den abschnit gespronget.*
(Dřevěný bastion, který byl našimi spálen, poté co do něj vrhli minu)

Obr. 35. Legenda plánu.

- S. *Des Feindes Contraminen an selbiger Bastion deren eine gesprungen aber keinen sonderliche schaden gethan.*
(Nepřátelské podkopy/miny na témže bastionu, z nichž jeden vybuchl, ale nezpůsobil žádné zvláštní škody)
- T. *Zwischen diese zeichen hat man die approchen in harten selßen/felßen machen meissen welches so vil zeitgenomen das derseind sher als wir sertig wer den können.*
(Mezi těmito značkami bylo vytvořeno opevnění z tvrdého kamene, což zabralo mnoho času, než bylo hotové)
- V. *Zugedeckte approchen wie der ☞ profil auß wiset.*
(Zakrytý obléhací zákop, jehož profil vypadal takto ☞⁸²)
- W. *Desfeindes Contra approchen.* (Obranné protipodkopy)
- X. *Seindt defeindes werck 2. mahl miniret worden.*
(Nepřátelské opevnění dvakrát napadené podkopy/minami)

3.2.3. Zobrazení města, městského opevnění a tvrze Špilberku

Na plánu je zachycen plošný půdorysný plán města, jež zobrazuje pouze obvodové linie města a naznačuje městské opevnění. Vnitřek města je prázdný. Na plánu rozpoznáváme linii vnitřní středověké zděné hradby, parkánové zdi a obranný příkop, které jsou zmiňovány již od roku 1243⁸³. Před hradbu, která byla silná 1,6–2,2 m a přes 10 m vysoká, byl předsunut parkán, který na plánu můžeme vidět mezi vnitřní hradbou a vnějším příkopem. Ve vnitřní hradbě jsou vyznačeny půdorysy třicet šest bašt (22 čtverhranných, 8 kruhových a 6 půlkruhových), ve vnější parkánové zdi jich nalezneme šestnáct (3 čtverhranné, 3 kruhové a 10 půlkruhových). V hradbě je na plánu patrných pět městských bran, které nejsou v legendě popsány. Podle vyobrazení Brna s legendou z *Topographie Bohemiae, Moraviae et Silesiae* z roku 1650 (tab. 27) i podle vyobrazení obléhání Brna s legendou z kroniky *Relatione dell'assedio di Bruna e della fortezza di Spilberg* z roku 1672 (tab. 26) a práce F. Šujana se jedná o brány: na severu Tišnovskou, na západě Brněnskou na jihovýchodě Židovskou⁸⁴ a na východní straně Měninou bránu a ztv. Branku. Vodní příkop, který hradby obklopuje, byl v 17. století vlivem hrozby švédského útoku značně rozšířen a napuštěn vodou, jak to můžeme vidět

⁸² Značka odkazuje na detail tohoto krytého zákopu, který se nachází v rámečku uprostřed u dolního okraje listu.

⁸³ KUPKA, V. a kol.: *Pevnosti a opevnění v Čechách na Moravě a ve Slezsku*. Praha: Libri, 2001.

⁸⁴ ŠUJAN, F.: *Švédové u Brna roku 1645*. Brno: J. Barvič, 1899, 1957.

na plánu vyznačené šrafurou. Zdokonalení příkopu bylo součástí komplexnějšího zpevňování a doplňování městského opevnění pod vedením císařského vojenského inženýra Giovanniho Pieroniho od roku 1639⁸⁵. Ten nechal v této době ke středověké hradbě přistavět rovněž bastiony, které jsou na plánu patrné v severní části města⁸⁶, kde byl opěrným bodem augustiniánský klášter, jež byl příkopem a hradbou obklopen ze všech stran. Další novověká opevnění, střežící město, byla vybudována těsně před zahájením obléhání v květnu 1645. Jeho iniciátorem byl nově zvolený velitel Brna plukovník francouzského původu Ludvík Raduit de Souches, který nechal zpevnit stávající středověké hradby, vybudovat řadu pevných bašt a u městských bran baterie pro děla. Nechal vykopat příkopy, kde chyběly a tam, kde již byly, je dal prohloubit. Vystavět nechal i nové fortifikace „v podobě trojbokého hranolu“⁸⁷, které měly chránit Dřevěnou a Novou baštu v jihozápadním rohu města poblíž chrámu Petrova. Právě v této části hradeb na plánu poblíž Brněnské brány, spatřujeme vně příkopu trojúhelníkový půdorys tohoto opevnění. Polygonální opevnění, která jsou dobře patrná na kartografických pramenech z druhé poloviny 17. a 18. století, vznikla až po roce 1655 a 1663 a potom i v průběhu 18. století. Další de Souchesovou aktivitou bylo zboření, vypálení a srovnání předměstí včetně klášterů na obvodu města v okruhu 600 kroků, aby zde nepříteli zamezil v možném ukrývání. „Velitel Brněnský Souches, aby odňal nepříteli všelikou oporu, krátce před jeho příchodem dal zapáliti předměstí Cejl, Trnitou s Novosady, jakož i všechny domy kolem hradeb městských až ke Starému Brnu...“⁸⁸.

Pevnost hradu Špilberk se nachází na vyvýšeném stanovišti na západ od brněnských městských hradeb. Rytina vyobrazuje čtvercový půdorysný plán pevnosti, která byla založena Přemyslem Otakarem II. po roce 1253, jako nový královský hrad⁸⁹. V půdorysu pevnosti na plánu i detaily v obou dolních rozích listu, které hrad zachycují z profilu z obou stran (obr. 36), je patrné mohutné bastionové opevnění s příkopy, které z hradu tvořilo citadelu obdélníkového půdorysu se čtyřmi pětiúhlymi bastiony v rozích. Toto opevnění je dílem již zmíněného císařského inženýra G. Pioreniho, které vzniklo po roce 1639.

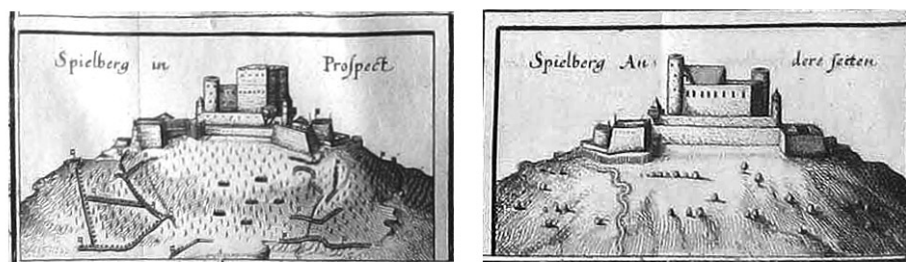
⁸⁵ ŠUJAN, F.: *Švédové u Brna roku 1645*. Brno: J. Barvič, 1899, 1957.

⁸⁶ Jak jsme již zmínili výše, město je orientováno tak, že nahoře je SV a tudíž v levé horní části plánu S.

⁸⁷ ŠUJAN, F.: *Švédové u Brna roku 1645*. Brno: J. Barvič, 1899, 1957.

⁸⁸ ŠUJAN, F.: *Švédové u Brna roku 1645*. Brno: J. Barvič, 1899, 1957, s. 15.

⁸⁹ KUPKA, V. a kol.: *Pevnosti a opevnění v Čechách na Moravě a ve Slezsku*. Praha: Libri, 2001.

Obr. 36. Špilberk na detailech plánu.

Velitel města plukovník Raduit de Souches a velitel Špilberku podplukovník skotského původu Jiří Jakub Ogilvi nechali v roce 1645 vybudovat krytou cestu (známou jako *strada coperta*), která vedla od Brněnské brány až na Špilberk a sloužila k udržení spojení. Poloha města vůči pevnosti je podle kartografických pramenů (jejichž základní řada ukazuje tab. 20–24) zachycena správně, stejně tak i městské opevnění, které je však velice zjednodušené.

3.2.4. Zobrazení toků a vodních ploch

Na plánu je zachycena hustá síť vodních toků. V jihovýchodní části vidíme řeku Svratku, jihovýchodně Svitavu, jejichž soutok na plánu není zachycen. Je zde zakreslen umělý kanál, který obě řeky propojoval. Severněji proti proudu Svitavy potom vidíme její přítok, který se vlévá od severozápadu. Jedná se o mlýnský náhon, jež se odpojoval od Svratky, v místech, která na mapě plánu nejsou zachycena. V severní části plánu vidíme tři rybníky. Jedná se o soustavu rybníků v nivě říčky Ponávky, která se podle literatury⁹⁰ vlévala do Svratky, nebo do Svitavského náhonu. Její tok ale mezi rybníky a řekami není zachycen. Dnes je situace vodstva odlišná. Řada rybníků na Ponávce zanikla⁹¹ a sama byla při výstavbě velkého Brna svedena do podzemí, kde se připojila k soustavě brněnských podzemních stok a odkud se vlévá do Svitavské strouhy (která na plánu není), která je reliktem po náhonu mlýna, a společně se v Komárově vlévají do Svratky⁹².

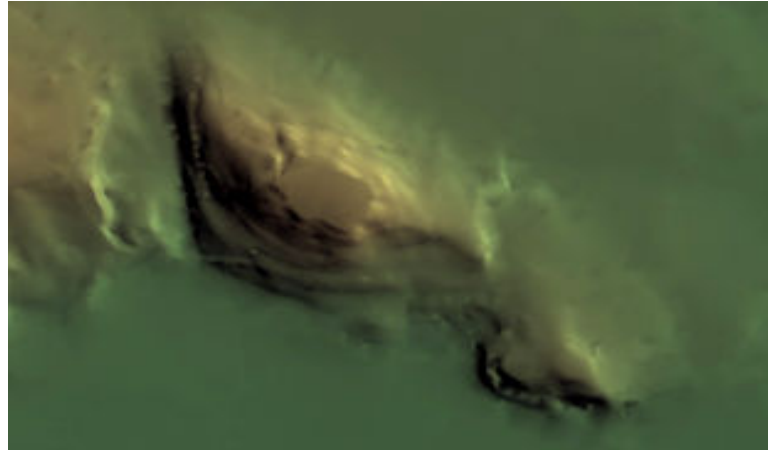
⁹⁰ Čížek, J., 2005: *Ponávka a Svitavská strouha*. In: Brněnský drak, historický občasník z Brna a okolí.

⁹¹ Jsou patrné na Müllerově mapě Moravy z roku 1716 na tab. 21 a na mapě I. vojenského mapování z 2. poloviny 18. století na tab. 23: 1.

⁹² Čížek, J., 2005: *Ponávka a Svitavská strouha*. In: Brněnský drak, historický občasník z Brna a okolí.

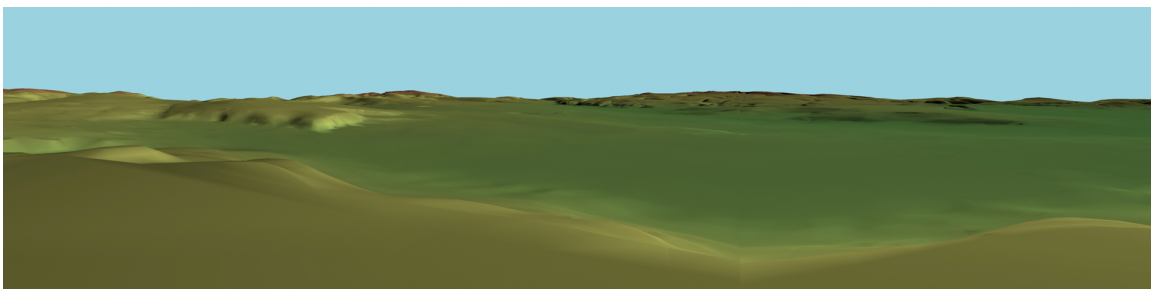
3.2.5. Morfologie terénu a vyobrazení vegetace

Reliéf krajiny je na plánu plasticky vyobrazen. Dominantou je vrch, na kterém stojí hrad Špilberk. Jedná se opravdu o poměrně strmý vrch, který se vyvyšuje nad okolní krajinu. Nadmořská výška vrchu je 288 m, zatímco města za hradbami se pohybuje okolo 200 m n. m. Že je tento vrch opravdu výrazným krajinným prvkem dokazuje obr. 37.

Obr. 37. Trojrozměrný model vrchu Špilberku (288 m n. m.) z kolmého nadhledu, v pravé dolní části je patrná ostrožna Petrova (242 m n.m.).

Další kopce jsou zobrazeny v levé dolní části plánu, kde kartografické prameny ukazují pahorkatinu. V horní části plánu je znázorněn velice plastický členitý horizont. Na SZ, S i SV od Brna se opravdu nachází zvlněný terén. Panoramatický pohled na horizont tímto směrem ze Špilberka ukazuje trojrozměrný model na obr. 38 a celou situaci Brna a jeho okolí z kolmého nadhledu tab. 25.

Obr. 38. Panoramatický pohled na S, SV z hradu Špilberku. Trojrozměrný model krajiny.

Vegetace je na plánu vyobrazena schématicky pomocí několika grafických symbolů. Na rovině na sever jih a východ od města jsou naznačena pole, na kterých

se nacházejí řídké roztroušené stromy a křoviny, které jsou koncentrované kolem vodních toků a některých cest.

3.2.6. Vyobrazení pozemních komunikací a sídel

Předpokládáme, že plán nezachycuje všechny pozemní komunikace, které okolo Brna procházely, nebo přicházely do města. Najdeme zde cestu, která kopíruje horizont. Vede od severu na východ, kde překračuje řeku a pokračuje k vyobrazené budově, podle mapy I. vojenského mapování se jedná o kostel Nanebevzetí Panny Marie. Odtud vychází další cesta, směřující k Brnu, avšak před jeho východním okrajem, blízko u Měnínské brány se tato cesta napojuje na další, která vede na sever, ale není jasné, kde končí. Tyto cesty dokládá opět mapa I. vojenského mapování. Předpokládáme, že v polovině 17. století existovalo kolem Brna mnohem více cest. Není zde zachycena ani jediná, která by vycházela z některé z městských bran. Právě u každé brány, bychom právě silnici, nebo alespoň cestu očekávali, dokazují to i kartografické prameny. K nepřesnosti a nedostatečnosti vyobrazení cest došlo nejspíše proto, že jejich znázornění, stejně jako podrobné zobrazení města, nebylo hlavním autorovým cílem.

Obr. 39. Vesnice.

Vedle Brna jsou dalšími zobrazenými sídly vesnice. Jediným sídlem, kde jsou vyobrazené plastické prvky, budovy i ohrazení se nachází jihozápadně od Špilberka. Podle kartografických pramenů se jedná o Staré Brno, kde je zobrazena nejspíše bazilika Nanebevzetí Panny Marie a přilehlý klášter (zal. r. 1323) spolu s dalšími budovami. Další sídla jsou však naznačena pouze půdorysnou značkou, která představuje domy, uspořádané kolem cesty (obr. 39). Legenda plánu je však nepojmenovává. S pomocí kartografických pramenů jsme se pokoušeli určit, o které vesnice by se mohlo jednat. Severně od Špilberka by tato značka měla představovat ves Švábka (v mapě I. vojenského mapování označené jako Schwaben), na východ od města na cestě poblíž Měnínské brány se jedná o vesnici Cejl (Zeile) a o kostelu na plánu na této cestě za řekou, jsme se již zmínili výše, nachází se v Zábrdovicích (Obrowitz), jež je dnes jednou z brněnských čtvrtí jakož i dvě předchozí. Na jih od městských hradeb vidíme další dvě vesnice, označené

v kartografických pramenech jako Dornrosel a Dornick, na jejichž místě se dnes nachází městská část Trnitá, jak se nazývala asi i původní vesnice⁹³.

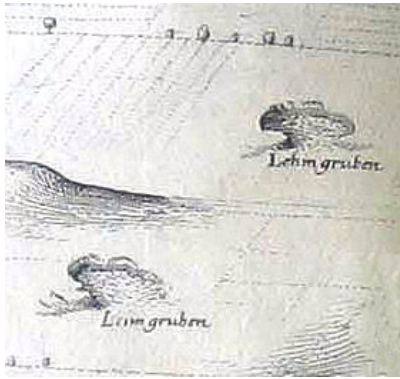
3.2.7. Vyobrazení válečných prvků

Jedinými ukazateli, jež naznačují válečnou situaci, jsou linie, ohraničující švédská obléhací opevnění a tábory. Písmenem A pod legendou je označen u pravého okraje listu hlavní stan u mostu přes řeku, kde tábořila velká část jízdy a pěchoty. Podle F. Šujana se hlavní Torstenssonův stan nacházel od začátku obléhání do 13. května na Králově poli (na SZ od města), od 13. do 30. května v Modřicích (na J, poměrně daleko od města) a od 30. května nejspíše až do konce obléhání na královské louce u Komárova. Jelikož se stanoviště na plánu nachází na JV od města u řeky Svitavy, stejně jako na kartografických pramenech Komárov, jedná se právě o toto třetí stanoviště. V pravém horním rohu plánu vidíme písmenem B označeno ležení pěchoty a jízdního regimentu u druhého mostu. Podle kartografických pramenů (zejména I. vojenské mapování) se jedná o Zábrdovice. I Fr. Šujan se o Zábrdovicích vyjadřuje v souvislosti se švédskou pěchotou a jízdou a jejich ležením, odkud vyrážely k boji. Vidíme zde nakreslený kostel a cesty, o kterých jsme se zmínili výše. Na sever od města, v blízkosti augustiniánského kláštera se nachází uzavřené opevnění (D) s množstvím čtverců označujících reduty, které patřilo generálu Mortaigneovi. Nejbližší augustiniánskému klášteru je část označena C, která měla podle legendy plánu patřit k Torstenssonovu tělesnému pluku. A vedle něj ještě opevnění plukovníků Axelsona a Lindena. Šujan v této souvislosti hovoří o mnoha opevněních, příkopech či redutách kolem celého města, avšak neurčuje, pod koho jednotlivé z nich spadaly. Písmena F a G najdeme ve špilberském kopci nad Starým Brnem. Jedná se o obléhací opevnění a příkopy plukovníků Volckmara, Copiho, o kterém se Šujan zmiňuje jako o pravé ruce generála Mortaigana a Jordana, kterého připomíná v souvislosti s útokem na Petrov 15. srpna. Podle Šujanova popisu se právě v této části švédské vojsko snažilo podkopy přiblížit ke Špilberku a zničit krytou cestu (P), jež je v plánu naznačena přerušovanou tečkovanou linií, jež zásobovala Špilberk z prostoru za hradbami Brna. I relikty po švédském zákopu v této oblasti (který je popsán v Exkurzu I.) jejich přítomnost

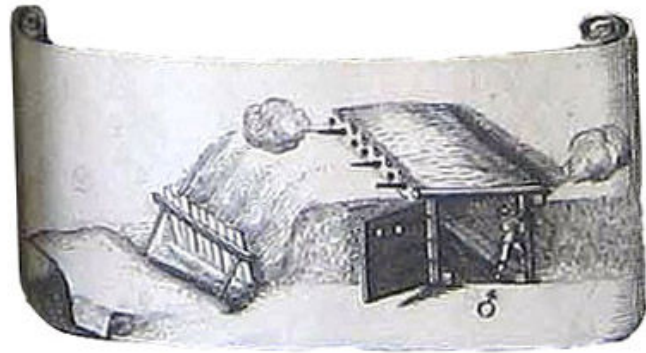
⁹³ německé Dorn znamená trn

potvrzuje. Několika písmeny H je označeno opevnění plukovníka Packela (o kterém se Šujan zmiňuje stejně jako u plukovníka Jordana v souvislosti s útokem na Petrov 15. srpna), které se nachází před Židovskou bránou, před jihovýchodním okrajem města. Od tohoto opevnění vede západním směrem ke Starému Brnu příkop, jehož budování literatura potvrzuje. Švédské baterie, označené písmeny I, K a L, nalezneme v blízkosti Špilberka a na jeho úpatí a svahu. Tam se také nacházejí značky pro kamenné opevnění (T). F. Šujan se hojně zmiňuje právě o umístění dělostřeleckých baterií právě v okolí hradu. Jako M jsou označeny baterie, jež podle legendy prorazily poslední dva průlomy do města. První se nachází SV od města, druhou nalezneme na JZ. Šujan hovoří o bateriích v Cejlu a pod Petrovem, které by tomu mohly odpovídat. Dva průlomy do města (N) najdeme vyznačené v městské hradbě proti jihovýchodní baterii, které byly nejspíše způsobené těmito děly a Šujan nastiňuje, že vznikly v den hlavního útoku 15. srpna. Písmenem Q je označen bastion, který byl zničen náložemi. Najdeme jej v západním rohu špilberské citadely nad Starým Brnem. Značka pro dřevěný bastion, jež byl zničen obránci (R), se nachází v severním rohu špilberského bastionového opevnění, proti němu jsou písmenem S vyznačeny nepřátelské podkopy. V levé horní části listu, na sever od Brna se nachází prostor, označený jako *Hohler grunde*, prázdný pozemek, který je lemován linií (O), jež vede až k dolnímu okraji a je označena jako opevnění obsazené Uhry. Nejspíše se jednalo o prostor sedmihradských jednotek, které 19. července dorazily na pomoc Torstenssonovi v počtu 10 000 mužů (3000 německých, 3000 uherských, 4000 sibiňských vojáků), vedené synem Jiřího Rákóczyho, Zikmundem. V prostoru jsou vyobrazeny dvě značky (*Lehmgruben*, *Leimgruben*, obr. 40) pro lomy nejspíše na těžbu hlíny, která sloužila k výrobě ledku, suroviny nezbytné k výrobě střelného prachu, kterého byl během obléhání nedostatek. Uprostřed při dolním okraji listu vidíme detail obléhacího zákopu (V) (obr. 41). F. Šujan k nim píše: „Proti granátům Švédové si záštitu ze silných prken, pobitých plechem (matelly) pořídili“⁹⁴. Obranné protipodkopy (W) nacházíme vně městských hradeb před Židovskou bránou, dále před Petrovem a také poblíž kryté cesty na špilberském kopci, kde je v jeho blízkosti značka X, označující nepřátelské opevnění, zničené právě těmito podkopy. Zničení tohoto nepřátelského opevnění pod novou špilberskou baštou popisuje F. Šujan a datuje jej na 6. června.

⁹⁴ ŠUJAN, F.: *Švédové u Brna roku 1645*. Brno: J. Barvič, 1899, 1957, s. 61.

Obr. 40. Lomy na hlínu.

Obr. 41. Detail švédského opevnění.

Exkurz I.: Archeologické nálezy, související s obléháním Brna v roce 1645

Záchranný archeologický výzkum v polovině devadesátých let 20. století odkryl na úpatí špilberského kopce relikv vojenského zákopu z doby švédského obležení Brna v roce 1645⁹⁵. Stěny i dno objektu obdélného půdorysu v hloubce 180 cm, byly zpevněny masivními dřevěnými kůly. Z jeho týlu vybíhala severozápadním směrem přímá nekrytá chodba, která směřovala k hlavnímu obléhacímu zákopu. Ve výplni zákopu bylo nalezeno množství keramických, kovových, kostěných i skleněných zlomků. Z keramického inventáře byla nejčastěji zastoupena keramika stolní a kuchyňská, dále kamnářská i stavební. Keramika zakuřovaná, rezná i glazovaná. Nejčastějším nálezem keramiky byly brněnské poháry. Z kostěných nálezů zde byl nalezen hřeben a z kosti vyřezaná miniaturní lidská lebka, zavěšená na mosazném řetízku aj. Z kovového materiálu převažovaly hřebíky, které spolu s polohou zákopu proti městským hradbám nasvědčují, že se jednalo o obléhací švédský zákop z obléhání v roce 1645. Potvrzuje to i nález čtyř mincí z první pol. 17. století (jedná se o 3-krejcar, Ferdinand II., Brno 1622; malý peníz, Matyáš, Kutná Hora 1617; početní peníz, Vok z Rožmberka, České Budějovice 1608; početní peníz, Hans Krauwinkler, Norimberk 16./17. st.), které se na místo nejspíše dostaly s pohybem švédských armád za třicetileté války. Starý švédský příkop mohl být později zavezen odpadem.

⁹⁵ LOSKOTOVÁ, I., 1997: *Keramika ze švédského zákopu před Brnem*. In: *Archeologica historica* 22, s. 309–313.

LOSKOTOVÁ, I. – HANÁK, V., 1995/1996.: *Švédský zákop před Brnem*. In: *Forum brunense* 7, s. 143–151.

Archeologické nálezy potvrdily použití kamenných a železných dělových koulí i bronzových granátů, používaných během obléhání v roce 1645⁹⁶. V prostoru severovýchodního nádvoří špilberského hradu byl nalezen úlomek bronzové střely ve tvaru úseče a zachovanou částí zápalného otvoru. Jednalo se o dutou, tenkostěnnou výbušnou střelu kulového tvaru se zápalným otvorem, která byla odlita z bronzu. Do střely byla nasypána výbušnina a vložen zapalovač, tak byla připravena k použití. Šujan⁹⁷ se ve své práci zmiňuje o střelách, které bylo možné po dopadu uhasit a použít je zpět proti nepříteli. To nasvědčuje, že děla i mozdíře Švédů i císařských byly velice podobné, dokonce se stejnou ráží.

Dalším nálezem měla být lebka, patřící švédskému plukovníkovi Kellenberkovi, zabitému 27. července 1645 s domnělou vražednou střelou a dobovou měděnou identifikační destičkou. Nález byl však označen za falzum⁹⁸.

Exkurz II.: Pověsti, které odrážejí švédské obléhání Brna v roce 1645

Války se stávají častým námětem vyprávění, ukazují to i lidové pověsti o pobytu a válečném působení Švédů na našem území za třicetileté války. Obléhání města Brna v roce 1645 se odráží hned v několika pověstech⁹⁹. Jednalo se totiž o velice mimořádnou událost, kdy se Brno ubránilo silnému, zdánlivě nepřemožitelnému švédskému vojsku. Pověstí, které se vztahují ke švédskému obléhání a v jeho souvislosti i k okolním vesnicím či k zásobování města potravinami, je velké množství. Všemi se na tomto místě se jimi ale nebudeme zabývat, nejsou pro naše téma podstatné a připomeneme pouze tři nejtradovanější z těch, které se k této události váží.

⁹⁶ USTOHAL, V. – STRÁNSKÁ, K., 1995/1996: *Švédské bronzové střely na Špilberk*.

In: *Formum brunense* 7, s. 153–158.

⁹⁷ ŠUJAN, F.: *Švédové u Brna roku 1645*. Brno: J. Barvič, 1899, 1957.

⁹⁸ HANÁK, V., 1995/1996: *Smrt plukovníka Kellenberga*. In: *Formum brunense* 7, s. 159–166.

⁹⁹ Informace o pověstech čerpáme z:

ŠRÁMKOVÁ, M., 1995/1996: *Odrážení švédského obléhání Brna v pověstech*. In: *Formum brunense* 7, s. 671–70.

NĚMČÍK, B.: *Švédové před Brnem 1645*. Brno: Bpress, 1995.

PETIŠKA, E.: *Čtení o hradech, zámcích a městech*. Praha: Albatros 1984.

Proč zvoní na Petrově poledne už v 11 hodin

Snad nejznámější pověst se váže k rozhodujícímu útoku na město, který Švédové podnikli 15. srpna 1645. V den Nanebevzetí Panny Marie se podle pověsti Torstensson zapřisáhl, že město musí dobýt dříve, než bude poledne. I přesto, že padla hustá mlha, vydal příkaz k útoku. Najednou začaly zvony samy od sebe zvonit poledne. Uprostřed mlhy se prý nad Petrovem objevila zář a zjevila se Panna Marie s rozevřenýma rukama. Torstensson, když slyšel zvony poznal, že své předsevzetí nesplní, a proto rozkázal ukončit obléhání a od Brna odtáhnout. Bylo právě 11 hodin dopoledne. Na věčnou památku se od té doby zvoní na Petrově poledne již v 11 hodin.

Modifikace této pověsti hovoří o zázračném obraze Černé madony, který nesly dívky v procesí od Sv. Tomáše, a tím se stal zázrak, padla mlha a zjevila se Panna Marie, chránící město. Poté nastala bouřka a švédské útoky skončily, bylo právě 11 hodin. Další její verze hovoří o zvoníkovi od sv. Petra, který se dostal při bitvě do zvonice, do jejíž blízkosti dopadla dělová koule. Zvoník se začal modlit, a když viděl, že je Brňanům nejhůře, začal zvonit. Bylo právě 11 hodin. Jiná modifikace hovoří o hostinském, který slyšel mluvit Torstenssona o svém plánu v předvečer bitvy, poslal tedy pekařského učedníka, aby to vyhradil de Souchesovi, který dal proto druhý den zvonit poledne již v 11 hodin.

Různé verze se od sebe liší, společný je ale motiv zvonů, které začaly zvonit již v 11 hodin, což rozhodlo o ukončení švédského obléhání a zachránilo město. Ve skutečnosti boje trvaly celý den až do večera a ještě celý týden docházelo k menším střetům¹⁰⁰. Švédové definitivně odtáhli po 112 dnech obléhání 23. srpna 1645. Zvony na Petrově však dodnes zvoní poledne už v 11 hodin.

Čertova hlava ve špilberské zdi

Torstensson si na pomoc při obléhání Brna pozval čerta. Slíbil mu za odměnu svou duši a duše všech Brňanů. Čert se dal vystřelit z děla na Špilberk, který chtěl zbořit. Jelikož však byly zdi Špilberka posvěcené, tak se mu to nepodařilo. Čert hrůzou zbělel a jeho hlava zůstala na věčnou památku trčet ve špilberské zdi. Bílý kámen je patrný ve zdi pod jihozápadní bránou hradu.

¹⁰⁰ ŠUJAN, F.: *Švédové u Brna roku 1645*. Brno: J. Barvič, 1899, 1957

Mistrovský výstřel

Jistý obránce Brna vystřelil ze Špilberka Torstenssonovi pohár, který držel v ruce. Sám Torstensson prohlásil, že to musí být mistrovský střelec. Jiná verze této pověsti hovoří, že střela zasáhla švédského důstojníka, který seděl na koni těsně po levici Torstenssona. Obě verze se vztahují také k bájné Torstenssonově nezranitelnosti. Torstenssona prý podle jiné pověsti mohla zabít jen skleněná koule, odlitá o půlnoci za přesně stanoveného rituálu.

3.2.8. Další vyobrazení města Brna během obléhání v roce 1645

Existuje několik dalších vyobrazení, která zachycují město Brno a pevnost Špilberk během jejich obléhání v roce 1645. Tím, který válečnou situaci zachycuje nejpodrobněji, je nesignovaný mědiryt z italsky psané kroniky o obléhání města *Relatione dell'assedio di Bruna e della fortezza di Spilberg* (tab. 26), která vyšla v roce 1672 ve Vídni. Tato rytina je rozdělena na dvě části. První zachycuje situaci kolem Brna, které zobrazuje z kolmého nadhledu (sever je napravo). Zachycuje půdorysný plán města a vykresluje podrobnosti uvnitř městských hradeb. Kolem města vidíme podrobně zachycenou válečnou situaci. Patrné jsou nejen linie opevnění, ale i vojenské pluky a dělostřelecké baterie. Podrobně je zachyceno vodstvo, pozemní komunikace i vegetační pokryv. Všechny městské i vojenské prvky jsou velice podrobně popsány v legendě plánu, kterou v tab. 26 volně překládáme. Druhá část plánu je detailním pohledem na obleženou pevnost Špilberk, která je opět zachycena z kolmého nadhledu (sever je opět vpravo). Pokud tento plán srovnáme s vyobrazením města Brna tak, jak jej zachycuje topografická kronika *Topographia Bohemiae, Moraviae et Silesiae* (tab. 27 s překladem), kterou vydalo Merianovo frankfurtské nakladatelství v roce 1650, zjistíme, že vyobrazení městských hradeb a situace uvnitř nich je na obou plánech téměř identická. Také body v legendách, jež se vztahují k městu a jeho opevnění, se shodují. Je tedy možné, že autor plánu z *Relatione dell'assedio di Bruna* pro zobrazení města použil plán z *Topographie*, který zachycuje pouze město se Špilberkem a jeho bezprostředními předměstími bez zachycení válečných prvků, jako předlohu. Vzhledem k datům vydání obou děl je tato možnost pravděpodobná.

Obléhání Brna zachycuje také obraz, jehož autory jsou Hieronymus Benno Bayer a Hans Jörg Zeiser (tab. 28), který vznikl v letech 1645 – 1646. Jedná se o vedutu, která

zachycuje situaci jednak od severozápadu a detail v levé dolní části obrazu také od jihovýchodu. Na obraze můžeme vidět švédské útočné akce a dokonce střely, které dopadají na opevněné město. Vpředu vidíme švédský tábor s důstojníky na koních. Další olejomalba od stejných autorů zachycuje obléhání Brna z kolmého nadhledu (tab. 29: 1). Na základě tohoto obrazu vznikla v roce 1845 k 200. výročí obléhání kresba od Leopolda Pinkavy (tab. 29: 2). Polygonální bastionové opevnění, chránící augustiniánský klášter v severní části města s mušketýry v palebném postavení při jednom z bojů při obléhání v roce 1645, můžeme vidět na rytině od Jana Kržaupala z 1. čtvrtiny 18. století (tab. 30: 1).

Velice názorný je model, který rekonstruuje rozložení švédské armády během obléhání v roce 1645 (tab. 30: 2), který je dílem brněnských historiků z Muzea města Brna. Rozložení vojsk se shoduje se situací, kterou zachycuje námi studovaná rytina z *Theatra*. Druhý model v brněnském muzeu ukazuje především stav městských hradeb a městského prostoru za hradbami (tab. 31).

3.2.9. Shrnutí

Rytina zachycuje oblast, která je vyznačena v tab. 32 a vzdálenější horizont. Předpokládáme, že zobrazení krajiny je věrné. Zkreslení najdeme v horizontu, který doplňuje a lemují plán. Na SV a S od města se však skutečně nachází zvlněný terén. Město je sice zobrazeno velice schématicky, ale podle pozdějších kartografických pramenů poměrně věrně. Možným stanovištěm, odkud autor situaci pozoroval, je špilberský kopec, odkud se nabízí dobrý rozhled. Aby autor vysledoval situaci řek, cest a sídel, projel nejspíše krajinu na koni.

Předpokládáme, že hlavním cílem plánu je ukázat rozsah obléhání. Schématickými značkami plán vyjevuje rozložení obléhatelů i jejich akce, stejně jako akce obránců, ke kterým během více než tříměsíčního zápasu došlo. Plán vznikl pro potřeby *Theatra Europaea*, proto předpokládáme, že cílem a posláním plánu je seznámit diváka s událostmi a oslavit hrdinné vítězství Brňanů (císařských), kteří se ubránili švédské armádě, v té době nejschopnějšího švédského generála Torstenssona. Plán byl nejspíše komponován až v Merianově frankfurtské dílně na základě podkladů, které rytci získali od přímých účastníků obléhání.

3.3. Obléhání Tábora roku 1648

3.3.1. Popis obrazu a jeho orientace

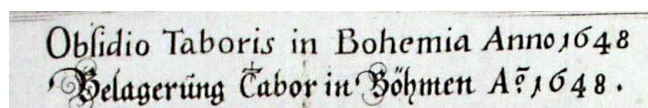
Nesignovaný mědiryt (tab. 14) zachycuje obléhání města Tábora v roce 1648. Je publikovaný v šestém svazku díla *Theatrum Europaeum*, vydaného v roce 1663 M. Merianem ve Frankfurtu nad Mohanem a editovaného Johannem Georgem Schlederem. Rytina zachycuje válečnou situaci obléhání města Tábora 18.–23. srpna 1648. Můžeme ji charakterizovat jako situační plán, který kombinuje plošný půdorysný plán města, který se nachází v centrální části listu s vysokým šikmým pohledem z jihu s horizontem. V pravém horním rohu se nachází erb města Tábora a v levém prázdné pole bez kresby.

Plán je orientován shodně se současnou kartografickou normou (S-J). Jedině plán města, spíše tedy silueta jeho hradeb, je do krajiny zasazen nepřesně, je orientován SSZ-JJV.

3.3.2. Legenda a její volný překlad

Uprostřed při horním okraji listu latinský a německý nadpis (obr. 42):

Oblidio Taboris in Bohemia Anno 1648
Belagerung Tabor in Böhmen Aõ 1648.
(Obléhání Tábora v Čechách roku 1648)

Obr. 42. Nadpis listu.

V pravém dolním rohu listu je popis plánu A–O (obr. 43):

A. Ihr Excel: Haupt Quartier.

(Hlavní stan jeho excelence /gen. Wittenberga/)

B. Ihr Excel: Leib Regiment Posto so Obrister Leutenant Rotenburg Commandiret.

(Stanoviště tělesného pluku jeho excelence, kterému velí oberstlieutenant Rotenburg)

C. Der Finnen und Gen: Mai: Axel Litie Regiment Posto. So Herr: Obris: Ritter Commandiret.

(Stanoviště finského pluku a pluku generála majora Axela Lillie, kterému velí Obrist /plukovník/ Ritter)

D. *Die Approchen so mit vortheil der noch nicht gar demolierten heu: ser geführt sein worden.*

(Obléhací opevnění /průkopy/, které dosud nebyly zničeny)

E. *Die Posten der Statt wo selbsten sie zu gleich angefallen und: Erobert worden.*

(Místo, kterým bylo město napadeno a dobyto)

F. *Die Wasser kunst.* (Vodárenská věž)

G. *Das Neue thor.* (Nová brána)

H. *Das Burg thor.* (Hradská brána)

I. *Die Grosse Pforten.* (Velká fortna)

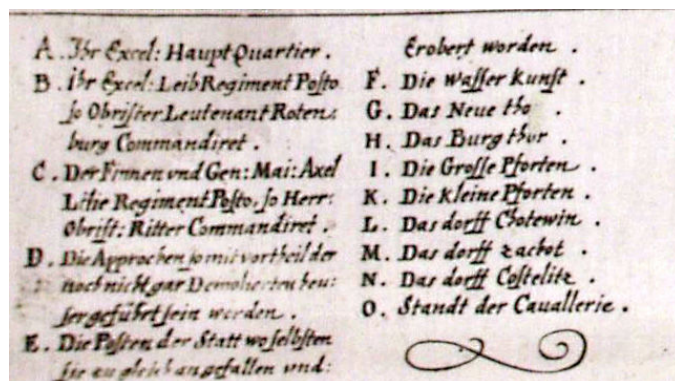
K. *Die Kleine Pforten.* (Malá fortna)

L. *Das dorff Chotowin.* (Vesnice Chotoviny)

M. *Das dorff Zachot.* (Vesnice Záchod¹⁰¹)

N. *Das dorff Costelitz.* (Vesnice Kostelec)

O. *Standt der Cavallerie.* (Stanoviště jízdy)

Obr. 43. Popis plánu v levém dolním roku listu.

3.3.3. Zobrazení města a městského opevnění

Město je zachyceno velice schématicky, jako půdorysný plán, jež je tvořen pouze obvodovými liniemi, vymežujícími prostor městské zástavby, kterou vyobrazení postrádá. Plán města zachycuje linii středověkých městských hradeb s parkánovou zdí s 16 baštami a 4 bránami a také raně novověké polygonální fortifikační opevnění vně hradeb středověkých¹⁰². To, že jsou tyto linie na vedutě zachyceny přesně, dokazuje plán fortifikace Tábora (tab. 9: 1, 9: 2), na němž se shoduje tvar i orientace opevnění, parkán i počet bašt, bran i novověkých bastionů. V dolní části plánu města je vyobrazena Nová, nebo také Budějovická brána (G), která byla opatřena pevnostní stavbou, barbakánem, který měl hlídat přístup do města z východu. Dodnes je v Táboře zachovaný parkán, prostor mezi hradbou a zídou v blízkosti hradu Kotnova v místech, kterým se dnes říká na „Na Parkánech“. Většina hradeb byla během 19. století

¹⁰¹ Náchod se vesnice nazývá až od r. 1683 in PROFOUS, A.: *Místní jména v Čechách: Jejich vznik, původní význam a změny*. Praha: Čes. akad. věd a umění, Díl III. M – Ř, 1951

¹⁰² Podrobný popis opevnění Tábora: THIR, K.: *Hradiště hory Tábor jako pevnost v minulosti*. Tábor: Nákladem obce královského města Tábora, 1895

zbourána. Z dvojitého opevnění se do současnosti dochovaly pozůstatky hradebních zdí, mohutná Žižkova bašta a renesančně upravená věž zvaná Hořejší vodárna (F, *Die Wasser Kunst*). Z původních čtyř městských bran stojí dnes již jen pod mohutnou válcovou věží hradu Kotnova Bechyňská brána (H, *Das Burg thor*, Hradská brána) (obr. 44).

Plasticky je na plánu města vykreslen kostel s popiskou *Pfar Kirchen*, tedy farní kostel, a pokud jeho polohu srovnáme s kartografickými prameny, zjistíme, že se jedná o děkanský kostel Proměnění Páně (z let 1440–1512) na Žižkově náměstí (obr. 45) Druhým vykresleným objektem v blízkosti kostela je kašna. Jedná se o renesanční kašnu, která se také nachází na Žižkově náměstí. Tyto objekty jen schématicky naznačují městskou zástavbu, kterou plán nezachycuje.

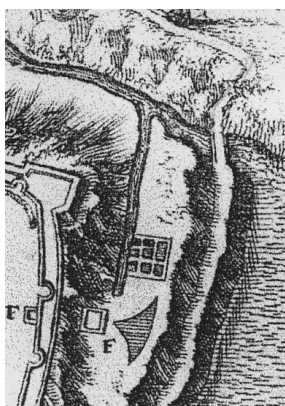
Obr. 44. Bechyňská brána a věž Kotnova.

Obr. 45. Děkanský kostel Proměnění Páně s věží.

3.3.4. Zobrazení toků a vodních ploch

Významným prvkem plánu je tok řeky Lužnice (*Lausnic Fluss*). Kartografické prameny potvrzují (Základní sled kartografických pramenů ke sledovanému prostoru viz tab. 4–8), že autor vystihl meandry řeky celkem věrně, stejně jako její tok, jež směřuje z jihu na západ. Zachytil i ostrov, který se nachází v meandru pod městskými hradbami na jihu města, jež je patrný v kartografických pramenech. Pravým přítokem Lužnice je v jihozápadní části obrazu Košínský potok, který obtéká severní a západní část města. I tento tok je, jak nasvědčují kartografické prameny, zakreslen správně. Východně od města je dominantou rybník Jordán, jež byl vybudován

Obr. 46. Vodárenská soustava.

přehrazením Košínského potoka v roce 1492 jako zásobárna vody pro město a je nejstarší údolní nádrž v Čechách. Vodní plochu naznačuje šrafování. Hráz rybníka je na jeho západní straně a v jeho severozápadní části se v hrázi nachází propust, odkud vytéká Košínský potok. Těsně pod hrázi Jordánu je zakresleno slepé rameno potoka, vybíhající směrem k městu a bezprostředně u něj čtvercový útvar, rozdělený na devět polí (obr. 46) (se šrafovaným obsahem, jenž zřejmě také naznačuje vodu). Jelikož se tyto objekty vyskytují v bezprostřední blízkosti vodárenské věže (F) a z literatury¹⁰³ víme, že rybník sloužil jako zásobárna vody pro město, jedná se o součást zařízení vodárny. Vodárna byla mimo hradby, nedala se dobře hájit, čehož využíval nepřítel při dobývání města. Tvar jižní části rybníka zhruba odpovídá skutečnosti na mapách, je vyobrazen stejně jako město nebo řeka z kolmého, jakoby půdorysného pohledu. Severní část rybníka se pak na plánu zužuje a je najednou zachycena perspektivně a ztrácí se ve zvlněném terénu.

3.3.5. Morfologie terénu

Při zobrazování morfologie autor věrohodně zachytil hluboké koryto řeky Lužnice i Košínského potoka, lemované příkrými 5070 m vysokými stráněmi. Dosvědčuje to trojrozměrný model (tab. 10: 2), vytvořený podle současných geografických dat.

Podrobněji se zastavíme u zobrazení horizontu. Při návštěvách Tábora jsme se pokoušeli vypátrat vyvýšené stanoviště, ze kterého mohl být horizont autorem pozorován. První možností je věž děkanského kostela na Žižkově náměstí, jež byla postavena v roce 1529 a je vysoká více než 70 metrů. Dalším vyvýšeným místem je věž hradu Kotnova, odkud je pozorování severního horizontu znemožněné městskou zástavbou. Uvažovali jsme o možném pozorování z Pintovky, čemuž by odpovídala orientace pohledu, ale jak nasvědčuje trojrozměrný model, který odpovídá pohledu z nejvyššího bodu Pintovky (438 m n. m.) (tab. 11: 1), vidíme odsud pouze Tábor,

¹⁰³ THIR, K.: *Hradiště hory Tábor jako pevnost v minulosti*. Tábor: Nákladem obce královského města Tábora, 1895.

Klokoty a Náchod. Horizont je nezřetelný, navíc zde již v 17. století existoval hustý porost stromů. Horizont byl tedy pravděpodobně sledován z věže děkanského kostela. Pokud porovnáme horizont vyobrazený na rytině s panoramatickou fotografií, pořízenou z této věže a s 3D modelem krajiny, vytvořeným, jako bychom se dívali z téhož místa (tab. 15: 1, 15: 2). Ve skutečnosti nevidíme nikterak plastický horizont. Dosvědčují to i kartografické prameny. Nadmořské výšky vrchů na horizontu se nad okolní rovinu kolem 450 m n. m. pohybují kolem 550 m, přičemž nejvyšším bodem je s 559 m n. m. kopec, na jehož úpatí se prostírají Chotoviny.

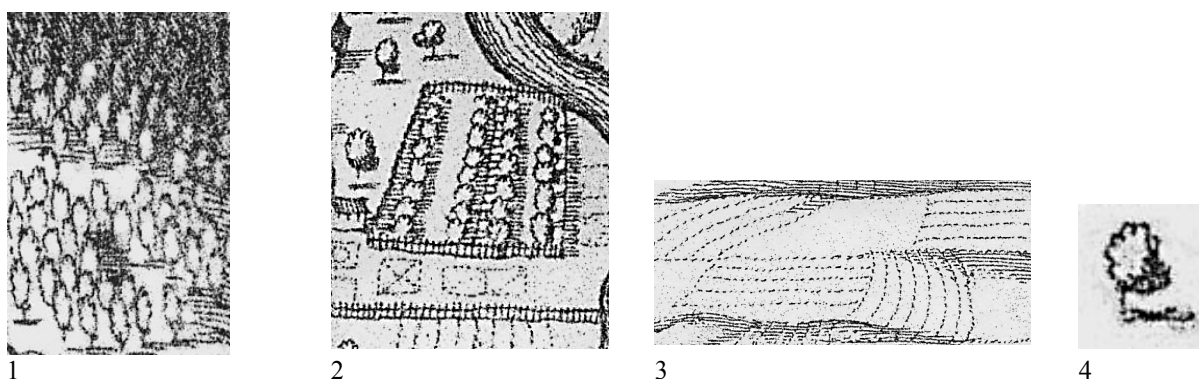
Podíváme-li se na horizont, jež je zachycen na plánu, najdeme na třech kopcích značky pro vesnice. Písmeno M podle legendy značí vesnici Záchod, tedy dnešní Náchod. Její poloha je však zakreslena mylně, dokazují to kartografické prameny i 3D model (tab 15: 1, fialová kostka). Skutečná poloha Náchoda není na vysokém kopci, jež je v dáli na horizontu, ale na vyvýšeném místě (475 m n. m.) v rovině (okolo 450 m n. m.) na sever od města nad severozápadním břehem rybníka Jordánu. Prostřední vesnice je označena písmenem L a má představovat Chotoviny. Srovnáme-li její polohu s mapami, zjistíme, že směr, kterým se nachází, je správný. Vesnice se dokonce prostírá na nejvyšším kopci celého blízkého okolí. Ten však není ve skutečnosti tak dominantní a vesnice ze vzdáleného pohledu není patrná. Třetí ves, označena písmenem N jako Kostelec, jsme v kartografických pramenech v této oblasti nenalezli. Jediný Kostelec se nachází dále na severozápad (na plánu je zakreslen východně od Chotovin), avšak je dosti vzdálený. Je možné, že je zde zachycen pro svůj významný kostel, jež byl postaven na románských základech a byla při něm v 16. století zbudována opevněná tvrz¹⁰⁴.

Celý horizont je k městu jakoby přiblížen a zvětšen a je nepřesný. Autor do něj nejspíše vyznačil vesnice, o kterých věděl, že se na sever od města nacházejí, ale bez bližšího prozkoumání. Mezi městem a horizontem je zachycen mírně zvlňný terén, který odpovídá skutečnosti.

¹⁰⁴ CIKHART, R.: *Táborsko. Popis přírodní, historický a národopisný*. Tábor: Tisk. odbor učit. jedn. Komenský, 1921–1922.

3.3.6. Zobrazení vegetace

Vysoko nad korytem Lužnice na západ od města je souvislý porost listnatých stromů, jedná se o dnešní Pintovku (obr. 47: 1). Další les je zobrazen na severovýchod od města a také na kopcích na horizontu. Jednotlivé stromy (obr. 47: 4) jsou zakresleny v oblasti sídel a také volně v krajině, kde jsou velice schématicky a ikonicky zakresleny polní parcely (obr. 47: 3). V oblasti vesnice na jih od města jsou zakresleny zahradní parcely s vyznačenými záhony, sadem i ploty (obr. 47: 2).

Obr. 47. Zobrazení vegetace: 1 – les; 2 – zahradní parcela; 3 – polní parcela; 4 – jednotlivý strom.

3.3.7. Zobrazení pozemních komunikací a sídel

V okolí města nacházíme poměrně hustou síť pozemních komunikací. Na pravém břehu Lužnice je naznačena vějířovitá soustava cest, které vycházejí z města v prostoru tábořské Hradské brány (Bechyňské). Jsou čtyři a je možné je porovnat s cestami na mapě stabilního katastru z roku 1830 (tab. 6). Z těchto cest se dvě z nich vydávají jihovýchodním směrem a před překročením řeky se před mostem se čtyřmi pylony spojují v jedinou. Na levém břehu řeky pak cesta protíná vesnici a pokračuje dále na jih, kde se opět rozděluje. Další dvě cesty se ze stejného místa od města rozbíhají na severovýchod, obě překračují Košínský potok a posléze se spojují v jedinou cestu, jež vede k vesnici, která by podle map stabilního katastru (tab. 6), stejně jako podle map I. vojenského mapování (z r. 1764) (tab. 5: 1), mohla být Klokoty. Na pravém břehu Lužnice v jižní části plánu z městského opevnění v blízkosti Nové brány (G) vychází dvě cesty. Jedna vede na jih a druhá, na níž je postaven švédský tábor, na jihovýchod.

Ta je velice výrazně zachycena na mapě stabilního katastru (tab. 6) i I. vojenského mapování (tab. 5: 1). Další z cest vidíme při hrázi rybníka, směřuje dále od hráze na severozápad a vede k vesnici, nejspíše opět ke Klokotám. S touto cestou by mohla korespondovat jedna ze silnic, zachycených na mapě I. vojenského mapování (tab. 5: 1).

Vedle města Tábora jsou dalšími sídly vesnice. První z nich leží na levém břehu Lužnice a podle kartografických pramenů se jedná o vesnici Čelkovice. Další vesnice se nachází severozápadní části plánu na pravém břehu Lužnice, a jak jsme již naznačili orientací cest, jedná se o vesnici Klokoty. U jejího zobrazení vidíme označení A, které nám sděluje, že se zde nacházel hlavní stan gen. Wittenberga, který se podle pramenů, jež uvádí ve své práci K. Thir¹⁰⁵, nacházel právě v Klokotech. Je zde také vyobrazen kostel, který předcházel zdejšímu na počátku 18. stol. vybudovanému poutnímu místu. Že se jedná o Klokoty, nasvědčují kartografické prameny.

Další vesnice nalezneme na vzdáleném horizontu, který jsme již i se zobrazenými sídly rozebrali v části o morfologii terénu.

3.3.8. Vyobrazení válečných prvků

Vyobrazení válečných prvků je velice důležitou součástí plánu. Nastihují totiž průběh obléhání města a s ním spojených vojenských operací.

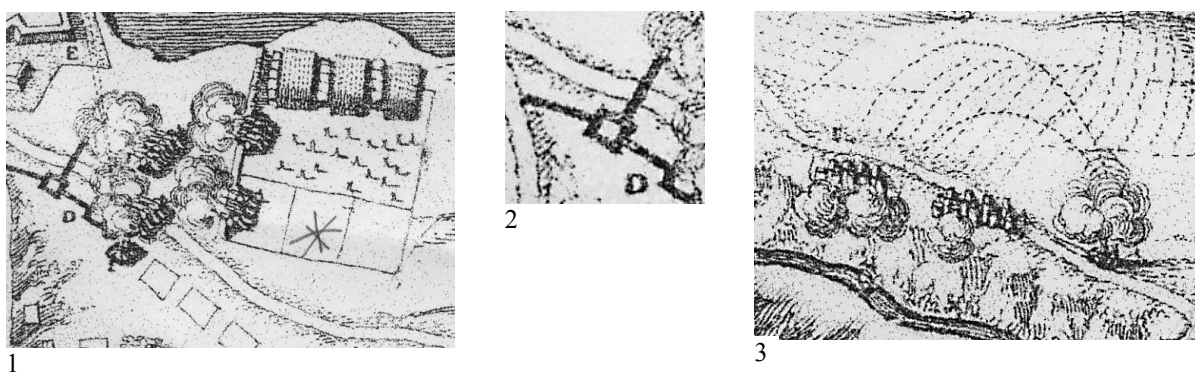
V dolní části plánu jižně od rybníka Jordánu vidíme v blízkosti Nové brány (G) místo, odkud Švédové vedli hlavní útok (obr. 48: 1). Nejbliže k městu se nachází část švédského obléhacího opevnění a útočných zákopů a podkopů (obr. 48: 2), vedoucích směrem k Nové bráně. Jelikož obléhání trvalo pouze pět dní, musely být zemní zákopy s valy pouze provizorní. Za linií tohoto opevnění vidíme dvě dělostřelecké baterie, jednu po čtyřech, druhou po pěti dělech, jak pálí na Novou bránu a její šance. Pod bateriemi se nachází posty moždířů, velkorážních děl s masivní krátkou hlavní, jejichž střely, většinou granáty plněné střelným prachem, dopadaly na cíl téměř svisle¹⁰⁶. Jsou celkem čtyři, první je vykreslený, jsou na něm dva moždíře a další tři posty jsou pouze schématicky naznačené prázdnými čtverci. Moždíře pálí do prostoru města za Novou bránou (G), což je naznačeno trajektoriemi střel a místy jejich dopadu. Za prvními

¹⁰⁵ THIR, K.: *Hradiště hory Tábor jako pevnost v minulosti*. Tábor: Nákladem obce královského města Tábora, 1895, str. 175.

¹⁰⁶ KLUČINA, P.: *Třicetiletá válka. Obraz doby 1618–1648*. Praha: Paseka, 2004.

dvěma bateriemi se nachází provizorní tábor vpředu s hliněným valem, za kterým jsou postavené další dvě baterie, každá po čtyřech dělech a dále jsou zde zachyceny tři pluky pěchoty, nejspíše mušketýrů či pikénýrů (více o pěchotě v Exkurzu II.), proti nimž jsou tři obdélná prázdná pole, která opět nejspíše znázorňují další pluky. Vidíme zde i volně se pohybující vojáky.

Další dvě dělostřelecké baterie, obě po čtyřech dělech a post pro moždíře, po dvou kusech, vidíme severně od města za Košínským potokem (obr. 48: 3). Palbu moždířů opět naznačují trajektorie jejich střel, které směřují tentokrát do oblasti za Velkou fortnu (I).

Obr. 48. Válečné prvky: 1 – švédské obléhání; 2 – detail švédského obléhacího opevnění; 3 – baterie a post pro moždíře.

Karel Thir ve své práci potvrzuje rozmístění švédských posádek tak, jak je tomu na plánu. „Obratní válečníci švédští rychle zahájili útok. Opět postaveny baterie na severní straně, za potokem na poli Klobouk řečeném, ale větší část dělostřelby zaměřena proti Nové bráně. K ní počali se také rychle svými útočnými zákopy přibližovati.“¹⁰⁷ Tento úryvek z obléhání Tábora v roce 1648 přesně vystihuje námi popsané prvky¹⁰⁸. Akční charakter dodává vyobrazeným dělům a bateriím kouř, který je vykreslen u jejich hlavní.

Poblíž Hradské brány vidíme písmenem B označený švédský pluk pod Rotenburgovým velením (obr. 49). Nachází se v místech dnešního hřbitova, proti bráně. V severozápadní části plánu za Klokotami je vyobrazeno stanoviště jízdy (obr. 50). Vidíme zde pět vojenských stanů a dále třináct prázdných čtvercových polí, která jsou

¹⁰⁷ THIR, K.: *Obrázky z dějin Tábora*. Tábor: Spořitelna města Tábora, 1920, s.27.

¹⁰⁸ Soupis podrobných pramenů (dopisů, městských zápisů, vojenských zpráv, účtů...) k dobývání města i jeho pádu a drancování uvádí THIR, K.: *Hradiště hory Tábor jako pevnost v minulosti*. Tábor: Nákladem obce královského města Tábora, 1895, str. 176–181.

nejspíše znaky pro další stany a místa pro koně. Další stanoviště (C), podle popisu plánu patřící finskému a švédskému pluku pod velením plukovníka Rittera, se nachází ve východní části plánu na poli u rybníka Jordánu. Stanoviště je zakresleno jen schématicky (obr. 51). Je zde vykreslen jen jeden stan a kouř, jež zřejmě naznačuje oheň, který na stanovišti vojáci rozdělali. Jedná se zde nejspíše pouze o značku, není zde vykreslen celý tábor.

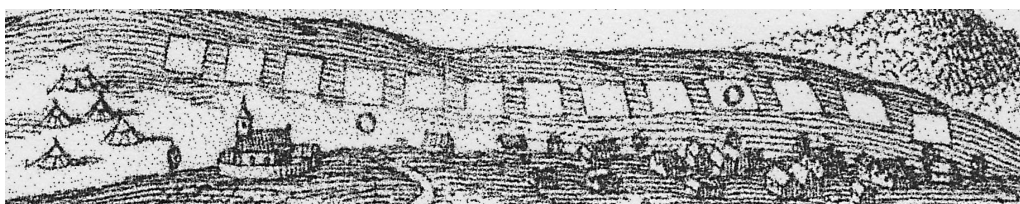
Jednotlivá válečná vyobrazení jsou ikonami, které měly podat snadno srozumitelnou a zároveň nápadnou informaci o situaci na bojišti¹⁰⁹.

Obr. 49. Švédský pluk.

Obr. 51. Stanoviště pluků.

Obr. 50. Stanoviště švédské jízdy.

3.3.9. Další vyobrazení města během obléhání v roce 1648

Existuje anonymní malba s plánem Tábora obleženého roku 1648 Švédy (tab. 16). Je patrné, že skutečnosti zachycené na tomto obraze, jsou téměř totožné s těmi na námi studované rytině z šestého svazku *Theatra*. Malba i rytina mají obdobnou legendu. Ta na malbě je nepatrně podrobnější (je zde u bodu A upřesněno, že hlavní švédský stan se nacházel v Klokotech, i proto se tedy, vedle kartografických pramenů, domníváme, že zde leží právě Klokoty). Rozdíl je v nadpise, který je na malbě popisnější. Poloha města, vodní toky, cesty, krajina i celá situace, související s obléháním je shodná na

¹⁰⁹ MATOUŠEK, V.: *Třebel. Obraz krajiny s bitvou*. Praha: Academia, 2006.

obou zobrazení. V levém horním rohu má obraz portrét (dle Historického atlasu¹¹⁰ se jedná o dobovou představu podoby Jana Žižky), zatímco vyobrazení z *Theatra* má na stejném místě pouze prázdné orámované pole. Erb Tábora v pravém horním rohu je shodný. Je evidentní, že podoba je na jednom díle převzatá. V současné době nejsme schopni určit, které zobrazení je starší, a tedy původní. Rytina z *Theatra* vznikla přibližně v 60. letech 17. století, kdy vznikl obraz, známo není.

3.3.10. Shrnutí

Cílem tohoto vyobrazení je předvést celkovou situaci, plán bojiště i s krajinnými souvislostmi. Při studiu vyobrazení jsem vypožadovali, že autor zachytil polygonální kompozici (tab. 17: 2). Situaci mohl zobrazit propojením několika pozorování. Jednak v přední části se nachází půdorysný plán města, jež byl nejspíše převzat z dřívějších prací (a následně nepřesně usazen do krajiny viz. 3.3.1. Popis obrazu a jeho orientace). Soustava hradeb a městských opevnění je zde zachycena s velkou přesností, podobající se technickému rysu. Nachází se zde také krajina, zachycena v perspektivě, kterou autor mohl pozorovat z věže děkanského kostela a projet ji na koni, aby se seznámil s jejím charakterem. Mohl tak vysledovat tok řeky, reliéf krajiny i směr cest. Po srovnání s kartografickými prameny a 3D modelem, konstruovaným na základě přesných geografických dat, jsme došli k závěru, že horizont je zakreslen mylně. Předpokládáme, že byl dokreslen a vesnice zavedeny až dodatečně v dílně, kde byl obraz komponován. Horizont tedy není přesným zachycením reality, ale spíše zastřešením scény s vyobrazením vsí, o kterých autor věděl, že se na sever města nacházejí. Jižní část plánu je zachycena shodně s realitou a byla pozorována nejspíše opět z kostelní věže, nebo z parkánů jižní hradby.

Ale jak jsme již poznamenali výše, autorův záměr nespočíval v přesném zachycení krajiny, ale především v podrobném znázornění situace šestidenního švédského obléhání města. Plán je sice schématický, ale čtenáři názorně ilustruje slovní vyličení závěrečných válečných událostí třicetileté války v jižních Čechách.

¹¹⁰ BRÁTKA, P. a kol.: *Historický atlas měst České republiky, svazek č. 7 – Tábor*, Praha: Historický ústav Akademie věd České republiky, 1999.

Exkurz: Způsob válčení a struktura armád v době třicetileté války

Pro lepší porozumění výpovědi ikonografických pramenů na tomto místě pokládáme za vhodné učinit několik stručných poznámek k organizaci, strategii výzbroji a výstroji armád třicetileté války¹¹¹.

Z vojenského hlediska znamená období třicetileté války přechod středověkého válečnictví k novému, modernímu způsobu válčení, jak po stránce organizační, tak po stránce taktické, i v použití zbraní. Středověká neprofesionální vojska na bojišti vystřídal jednotky specializovaných, vycvičených žoldnéřů, pro které bylo válčení celoživotním zaměstnáním. Armády byly podřízeny panovníkovi a jeho vojevůdcům. Za nejvýznamnějšího vojevůdce je považován švédský král Gustav II. Adolf, tvůrce komplexní vojenské reformy, zahrnující vytvoření moderních profesionálních armád, jejíž prvky posléze přejímaly i další armády.

Na počátku války mívaly armády mezi 20 000 až 30 000 muži, avšak vojska švédského krále Gustava II. Adolfa, nebo císařského generalissima Valdštejna, dosahovala počtu až 100 000 mužů. Armády se skládaly ze tří základních druhů vojska – pěchoty, jezdeckta a dělostřelectva.

Pěchota byla rozhodující bitevní silou, v bitevní sestavě zaujímal hlavní postavení. Jestliže jezdeckto bylo určené především k útočnému boji, pěchota byla jádrem obrany a stability bitevní sestavy. Pěchota se dělila na jednotlivé pluky různé velikosti, jež se dále dělily na nižší strategické jednotky. Základní byla kompanie (praporec), deset těchto jednotek tvořilo pluk (regiment). V pluku byli zastoupeni jak mušketýři, vyzbrojeni mušketami, tak pikenýři, vyzbrojeni píkami. Častou bitevní sestavou pěchoty byla tercie. Mušketýři, kteří šli v několika prvních řadách, zasahovali stálou palbou proti blížícímu se nepříteli, šikovali se kolem pikenýřů a tvořili čtvercové houfce na rozích sestavy. Pikenýři, jež byli vycvičeni pro boj zblízka, se posléze setkávali s nepřítelem v boji muže proti muži.

Jezdeckto se dělilo na lehkou a těžkou jízdu. Lehčí jezdcí plnili většinou průzkumné úkoly, jejich výzbrojí byla především šavle a pistole, nenosili těžkou zbroj. Na pomezí mezi lehkou a těžkou jízdou stáli arkebuzíři, kteří mohli plnit jak úlohu

¹¹¹ V exkurzu využíváme této literatury:

HRYCH, E.: *Velká kniha vojevůdců, bitev a zbraní*. Praha: Regia, 2000.

KLUČINA, P.: *Třicetiletá válka. Obraz doby 1618–1648*. Praha: Paseka, 2004.

MATOUŠEK, V.: *Třebel. Obraz krajiny s bitvou*. Praha: Academia, 2006.

ENGLUND, P.: *Nepokojná léta. Historie třicetileté války*. Praha: Nakladatelství LN, 2000.

těžkého bitevního jezdeckta (kyrysníků), tak úkoly pro lehkou jízdu. Nosili částečnou ochrannou zbroj, jejich zbraní byla arkebuza s kolečkovým zámekem, dvě jezdecké pistole a meč. Kyrysníci byli nejkvalitnějším, elitním druhem jezdeckta, byli v bitvách rozhodující útočnou silou. Jejich těla od hlavy až k patě chránila těžká plátová zbroj. Vyzbrojeni byli mečem a dvěma dlouhými jezdeckými pistolemi. Důležitou otázkou byl výcvik koně kyrysníka.

Gustav Adolf byl tvůrcem moderního polního dělostřelectva a koncepce soustředěné pohyblivé palby. Zavedl také standardizovaný střelný prach a upravil kalibry děl. Dělostřelectvo se používalo jak při obléhání a dobývání pevností, tak při jejich obraně a také v polních bitvách. Dělostřelectvo vyžadovalo kvalifikovaný personál a bylo finančně a organizačně náročnou záležitostí. Během třicetileté války se používalo několik druhů děl. K těžkým dělům patřily kartouny, které střílely 12-25 kg těžké železné koule a měly dostřel cca 500 m. Velkorážním dělem s masivní krátkou hlavní byly moždíře, jež střílely s elevací nad 45° a jejich střely, většinou granáty, na cíl dopadaly téměř svisele. Široká byla i paleta střel, kam vedle koulí patřily kartáčové střely a granáty. Dělostřelecké baterie byly většinou umístovány na hliněné bašty, které společně s gabiony, koši plněnými hlínou, chránily dělostřelce před nepřátelskou palbou.

Jako nejvyšší velitel vojska byl panovník zastupován svým velitelským sborem. Hodnost velitele často neměla přesné pojmenování. Objevují se termíny jako polní hejtman, nejvyšší správce, generál lieutenant, polní maršálek apod. Ve 30. letech 17. století byly hodnosti od nejvyššího velitele až po příslušníky jeho štábu přesně specifikovány. Vladaře zastupoval generálporučík (General-lieutenant). Nejvyšší hodností byl polní maršál (Feldmarschalck), na stejné úrovni byl generál jezdeckta (General der Cavalerie) a polní zbojmistr (General Zeugmeister nebo Feldzeugmeister), jež velel pěchotě a dělostřelectvu. Dalším stupněm generálské hodnosti byl polní podmaršál (Feldmarschalck-Lieutenant) a nejnižší generálskou hodností byl generálstrážmistr (Generalwachmeister), který se později nazýval také generálmajor. Další skupina hodností se odehrávala v prostředí pluku. V čele pěšího pluku stál plukovník (Obrist), který byl rovněž jeho majitelem, ve skutečnosti mu nemusel sám velet, mohl jej zastupovat podplukovník (Oberstlieutenant). K jezdeckému pluku patřil major (Oberstwachmeister), dále auditor, ubytovatel, kaplan, aj. Jezdeckému útvaru velel rytmistr, jeho zástupcem byl poručík. K poddůstojníkům patřil strážmistr, zásobovatel (furýr) a kaprálové.

Armáda však nefungovala bezvadně. Ve většině případů bylo její fungování ideálu velmi vzdálené. Jak píše P. Englund¹¹², svědčí o tom chaotické bitvy i přesuny vojsk, které byly řízeny spíše přísunem potravin, počasím, či chabou disciplínou, než plány vojevůdců. Jak dosvědčují i námi studované události, bylo pro třicetiletou válku charakteristické spíše obléhání měst a pevností, strategie vyčerpávání protivníkových zásob a rezerv a rabování, než pořádání rozhodujících bitev.

¹¹² ENGLUND, P.: *Nepokojná léta. Historie třicetileté války*. Praha: Nakladatelství LN, 2000.

4. ZÁVĚR

Práce je součástí dlouhodobého projektu, který probíhá na Fakultě humanitních studií UK a je vedený doc. Václavem Matouškem. Tento, v České republice ojedinělý projekt, se systematicky zabývá mezioborovým studiem ikonografických pramenů českých bojišť z třicetileté války především v díle Matthaea Meriana. Dosavadní výsledky studia byly publikovány v práci doc. V. Matouška o bojišti Třebele¹¹³. Zatím nepublikované dílčí studie se věnují plánům obléhání Chebu¹¹⁴ a Brandýsa nad Labem¹¹⁵.

Stejně jako zpracované plány nelze ani ty námi studované považovat za přesná dokumentární zobrazení určité situace. Přinášejí informaci, která doprovází a doplňuje textovou zprávu (kromě rytiny V. Hollara). Zahrnují v sobě více aspektů. Na tomto místě shrneme aspekty společné všem dosud studovaným plánům. První charakter spočívá v oslavě válečných činů. Je důležité vědět, kdo je zadavatelem nebo alespoň vydavatelem plánu, což nám objasní, kdo je v plánu označován jako nepřítel a k jakým tendenčním zkreslením při jeho komponování došlo. Druhým aspektem je dokumentární charakter. Plány obsahují dvě vrstvy informací. Jedná se jednak o informace vojenského charakteru, jež mají zpravidla charakter strategického plánu, simultánní kompozice, kdy je na jednom obraze souběžně zachycena řada časově různě probíhajících dějů a událostí. Jejich autory jsou především vojenští inženýři. Právě v odrazu reality válečné situace spočívá dokumentární význam plánů. Druhou vrstvu informací nám nabízí zobrazení krajiny, ve které se válečná operace odehrávala. Jedná se o zobrazení krajinného rámce, výseku krajiny, na který můžeme pohlížet ze dvou hledisek, kartografického a estetického. Z kartografického hlediska můžeme zobrazenou krajinu chápat jako zjednodušenou mapu a vnímat její topografický obsah. Při studování plánu nesmíme zapomínat na druhé hledisko, uměleckou složku. Tuto rovinu do díla dodával pravděpodobně až její kompilátor, který je v dílně dokončoval do finální podoby a nebyl přímým pozorovatelem události ani krajiny, která byla jejím dějištěm. Pro tohoto autora bylo důležité estetické hledisko a dodržování určitých dobových norem zobrazování

¹¹³ MATOUŠEK, V.: *Třebeľ. Obraz krajiny s bitvou*. Praha: Academia, 2006.

¹¹⁴ MATOUŠEK, V. – ALTOVÁ, B. – BOHÁČ, J. – ŠIMEK, J.: *Plány obléhání Chebu v roce 1647 v díle M. Meriana*, 2007, nepublikovaný rukopis.

¹¹⁵ MATOUŠEK, V. – ŠIMEK, J. – ALTOVÁ, B. – KARLÍK, P.: *Pohled na zámek Brandýs nad Labem a opevnění švédského tábora v prostoru Staré Boleslavi z roku 1640 v díle M. Meriana*, 2007, nepublikovaný rukopis.

krajiny a válečných prvků. Plány, které byly tedy primárně vytvořeny právě pro zachycení válečné situace, mohly své nepřesnosti získat právě v dílně od svého kompilátora.

Každý ze studovaných plánů tato obecná kritéria naplňuje různým způsobem. Hollarova rytina, zachycující obléhání Tábora císařskými v roce 1621, se přibližuje běžnému uměleckému vyobrazení města, vedutě. Je zde výrazný umělecký aspekt. Autor klade důraz na vyobrazení krajiny, kde přehnaně dramaticky zdůrazňuje plasticitu reliéfu. Zobrazení vegetace působí realistickým dojmem. Zástavba sídel i prvky vojenské situace nejsou pouhými schématickými značkami, ale jsou to realistická a do detailů propracovaná zobrazení. Jen místy se na rytině objevují typizovaná zobrazení vojenských oddílů, jež se blíží spíše ikonám. I rámy, které lemují legendy plánu, jsou velice zdobné. Plán klade velký důraz na oslavu činu, kdy katoličtí císařští zdolali jednu z posledních bašt protestantského stavovského odporu, které město Tábor na počátku války představovalo. Dokazuje to simultánní kompozice zachycující několik dějů, okomentovaných v tendenčně laděné legendě.

Plán obléhání Brna v roce 1645 je oproti tomu Hollarovu velice zjednodušený. Jeho základem je jednoduchý půdorysný plán Brna, podobně jako u ostatních sídel, z nichž jsou u některých orientačními body vyobrazené kostely. Vojenské jednotky, tábory, opevnění a události jsou vyznačeny pouze jednoduchými liniemi a schémata se značkami, vysvětlenými v legendě, podobné inženýrskému plánu. Jedná se opět o simultánní kompozici. Plán zachycuje události celého 112 denního obléhání. U tohoto plánu se estetický prvek vstahuje pouze na kulisu, jejímž smyslem je dát plánu plastičnost, ne na samotné prvky. Je tedy jen druhotnou záležitostí. Detaily, které plán vyobrazuje ve své spodní části, se objevují i na plánu obléhání Brandýsa. Jsou obecně charakteristické pro plány italského císařského inženýra Carla Capiho, který dodával plány bojišť pro čtvrtý svazek *Theatra Europaea* kolem roku 1640. Plány v pátém dílu *Theatra*, ve kterém je publikováno naše vyobrazení Brna, můžou být jeho tvorbou inspirovány. A tak plán zachycující Brno je způsobem zobrazení podobný právě plánu Brandýsa nad Labem C. Capiho¹¹⁶ ze čtvrtého dílu *Theatra*.

Mezistupněm mezi uměleckým podrobným plánem císařského obléhání Tábora v roce 1621 a extrémně zjednodušeným, názorným plánem švédského obléhání Brna

¹¹⁶ MATOUŠEK, V. – ŠIMEK, J. – ALTOVÁ, B. – KARLÍK, P.: *Pohled na zámek Brandýs nad Labem a opevnění švédského tábora v prostoru Staré Boleslavi z roku 1640 v díle M. Meriana, 2007, nepublikovaný rukopis.*

v roce 1645 je plán švédského obléhání Tábora v roce 1648, publikovaný v šestém svazku *Theatra Europaea*. Město je opět vyobrazeno linií půdorysného plánu, v jehož prostoru najdeme jako orientační body kostel a kašnu. Ostatní sídla jsou naznačena plastickým vyobrazením několika domů. Ve znázornění válečných prvků, jako jsou dělostřelecké baterie, jednotky a tábory, převažuje prvek schématický. Vidíme zde však některé prvky detailně vykreslené stejně jako jiné, vyznačené půdorysnými ikonami. Jsou popsány v legendě, názorně tedy ilustrují průběh šestidenní akce. Podobný způsob vyobrazení válečné situace zachycuje plán obléhání Chebu G. W. Kleinträtla¹¹⁷ z pátého svazku *Theatra*. Krajina je až na zidealizovaně zobrazený horizont, jež dodává dílu estetický rozměr, zachycena věrohodně.

Na základě srovnání ikonografických, kartografických pramenů a literatury jsme došli k závěru, že k vyobrazení válečných situací na rytinách, i když jsou znázorňovány různými způsoby, bylo použito všech dostupných prostředků. Jejich výsledkem jsou značně přesná vyobrazení vojenských situací. Relativně přesné je vyobrazení krajiny, kde se válečné situace odehrávaly, docházelo zde k jistým nepřesnostem, způsobených kompilací rytcem v dílně, který na místě zpravidla nebyl osobně přítomen. Dochází zde k estetickému ztvárnění některých krajinných prvků. Rytiny čtenáři děl názorně ukazují, v jaké krajině vojska obléhající město operovala, jak byly situovány jejich tábory a k jakým událostem zde došlo. Absolutní přesnost, podrobnost a dokonalost v případě těchto rytin nebyla ani zapotřebí, protože svůj účel splňují.

¹¹⁷ MATOUŠEK, V. – ALTOVÁ, B – BOHÁČ, J. – ŠIMEK, J.: *Plány obléhání Chebu v roce 1647 v díle M. Meriana*, 2007, nepublikovaný rukopis.

PRAMENY A LITERATURA:

PRAMENY:

- ABELINUS, J. Ph.: *Theatrum Europaeum*. Verlegt durch Matthaeum Merian in Frankfurt am Main, 1635, Strahovská knihovna.
- FLITNER, I.: *Theatri Europaei ander Theil*. Verlegt durch Matthaeum Merian in Frankfurt am Main, 1637, Strahovská knihovna.
- LOTICHIUS, J. P.: *Theatri Europaei fünfter Theil*. Verlegt durch Matthaeum Merian in Frankfurt am Main, 1647, Strahovská knihovna.
- ORAEUS, H.: *Theatri Europaei dritter Theil*. Verlegt durch Matthaeum Merian in Frankfurt am Main, 1639, Strahovská knihovna.
- *Relatione dell'assedio di Bruna e della fortezza di Spilberg, attaccata Da Torstenson Generale dell'armi di Suezia del 1645. e difesa Da Ludovico Raduigo di Souches, Governatore di Bruna*. Vienna, Apresso Gio: Battista Hacque. Anno 1672. Moravská zemská knihovna, Brno.
- SCHLEDER, J. G.: *Theatri Europaei sechster Theil*. Verlegt durch Matthaeum Merian in Frankfurt am Main, 1663, Strahovská knihovna.
- ZEILLER, M.: *Topographia Bohemiae, Moraviae et Silesiae*, Verlegt durch Matthaeum Merian in Frankfurt am Main. 1650, Strahovská knihovna.

EDICE PRAMENŮ:

- BOHATCOVÁ, M.: *Irrgarten der Schicksale*, Praha: Artia, 1966.
- BRÁTKA, P. a kol.: *Historický atlas měst České republiky, svazek č. 7 – Tábor*, Praha: Historický ústav Akademie věd České republiky, 1999.
- SEMOTANOVÁ, E.: *Müllerova mapa Čech z roku 1720 z mapové sbírky HÚ AVČR*, CDrom, Praha: HÚ AVČR, 2002.
- SEMOTANOVÁ, E.: *Müllerova mapa Moravy z roku 1716 z mapové sbírky HÚ AVČR*, CDrom, Praha: HÚ AVČR, 2003.

LITERATURA:

- ADÁMEK, J., 1995: *Obraz obléhání města Brna Švédy v roce 1645 v moravských archivech*. In: Skutil, J., 1995, s. 34–42.
- BALEKA, J.: *Výtvarné umění. Výtvarný slovník*. Praha: Academia, 1997.

- BINGEL, H.: *Das Theatrum Europaeum*, Wiesbaden: M. Sändig, 1969.
- BURCKHARDT, J.: *Kultura renaissanční doby v Itálii II.*, Praha: K. S. Sokol, edice Levná osvětová knihovna 50, 1912.
- CIKHART, R.: *Táborsko. Popis přírodní, historický a národopisný*. Tábor: Tisk. odbor učít. jedn. Komenský, 1921–1922.
- ČERNÝ, V.: *Až do předsíně nebes*. Praha: MF, 1996.
- DENKSTEIN, V.: *Václav Hollar. Kresby*. Praha: Odeon, 1978.
- DÜLMEN, R. van: *Historická antropologie*. Praha: Dokořán, 2002.
- ENGLUND, P.: *Nepokojná léta. Historie třicetileté války*. Praha: Nakladatelství LN, 2000.
- FÜRST, K.: *Slovník latinsko-český*. Praha: Nakladatelé Kvasnička a Hampl, 1926.
- FUSS, U. V.: *Matthaeus Merian der Ältere: von der lieblichen Landschaft zum Kriegsschauplatz – Landschaft als Kulisse des 30jährigen Krieges*. Frankfurt am Main, 2000.
- HALADA, J.: *Lexikon české šlechty II*. Praha: Akropolis, 1993.
- HANÁK, V., 1995/1996: *Smrt plukovníka Kellenberga*. In: *Formum brunense* 7, s. 159–166.
- HEROUT, J.: *Slabikář návštěvníků památek*. Praha, 1978.
- HORNOFOVÁ, M.: *Reflexe třicetileté války v pověstech Plánsko-Bezdrůžicka*. Praha, FHS UK. Nепublikovaná diplomová práce, 2002.
- HRYCH, E.: *Velká kniha vojevůdců, bitev a zbraní*. Praha: Regia, 2000.
- HROCH, M. a kol.: *Encyklopedie dějin novověku 1492–1815*. Praha: Libri, 2005.
- IGGERS, G. G.: *Dějepisectví ve 20. století*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2002.
- KÁBRT, J. a kol.: *Latinsko-český slovník*. Praha: Leda, 2000.
- KALIVODA, F.: *Brno – vůně jednoho města*. Brno: MNV, 1959.
- KESNEROVÁ, G., 1983: *K problematice vzniku Hollarových vedut*. In: *Umění XXXI.*, s. 523–529.
- KLUČINA, P.: *Třicetiletá válka. Obraz doby 1618–1648*. Praha: Paseka, 2004.

- KOLÁČEK, L. Y.: *Osudy hradu Špilberku a jeho pánů a vězňů*. Třebíč: Akcent, 2005.
- KRAJÍC, R. – MOŘKOVSKÝ, T. 2005: *Nález lidských kosterních pozůstatků na tábořském hradě*. Ve službách archeologie VI, Brno, s. 397–416.
- KUNA, M.: *Nedestruktivní archeologie*. Praha: Academia, 2004
- KUPKA, V. a kol.: *Pevnosti a opevnění v Čechách na Moravě a ve Slezsku*. Praha: Libri, 2001.
- LAZAROVÁ, M. – LUKAS, J.: *Praha. Obraz města v 16. a 17. století*. Praha: Argo, 2002.
- LOSKOTOVÁ, I., 1997: *Keramika ze švédského zákopu před Brnem*. In: *Archeologica historica* 22, s. 309–313.
- LOSKOTOVÁ, I. – HANÁK, V., 1995/1996: *Švédský zákop před Brnem*. In: *Forum brunense* 7, s. 143–152.
- LÍVA, V.: *Prameny k dějinám třicetileté války. III, VII., VIII.* Praha: Naše vojsko, 1951, 1955, 1957.
- MATĚJEK, F., 1995: *Vojenskopolitické akce na Moravě na sklonku třicetileté války*. In: Skutil, J., s. 15–22.
- MATOUŠEK, V.: *Třebel. Obraz krajiny s bitvou*. Praha: Academia, 2006.
- MATOUŠEK, V. – ALTOVÁ, B. – BOHÁČ, J. – ŠIMEK, J.: *Plány obléhání Chebu v roce 1647 v díle M. Meriana, 2007, nepublikovaný rukopis*.
- MATOUŠEK, V. – ŠIMEK, J. – ALTOVÁ, B. – KARLÍK, P.: *Pohled na zámek Brandýs nad Labem a opevnění švédského tábora v prostoru Staré Boleslavi z roku 1640 v díle M. Meriana, 2007, nepublikovaný rukopis*.
- NĚMČÍK, B.: *Švédové před Brnem 1645*. Brno: Bpress, 1995.
- PANOFSKY, E.: *Význam ve výtvarném umění*. Praha: Odeon, 1981.
- PETIŠKA, E.: *Čtení o hradech, zámcích a městech*. Praha: Albatros 1984.
- PETRÁŇ, J.: *Dějiny hmotné kultury II/1*, Praha: Karolinum: Ministerstvo kultury České republiky : SPN, 1995.
- POLIŠENSKÝ, J.: *Třicetiletá válka a evropské krize XVII. století*. Praha: Svoboda, 1970.
- PROFOUS, A.: *Místní jména v Čechách: Jejich vznik, původní význam a změny*. Praha: Čes. akad. věd a umění, 1949–1954.

- ROUBÍK, F.: *K vývoji poštovníctví v Čechách v 16.–18. století*. Sborník archivu ministerstva vnitra republiky Československé, sv. 10, Praha: MV, 1937.
- SEMOTANOVÁ, E.: *Kartografie v historické práci*. Praha: Historický ústav AV ČR, 1994.
- SEMOTANOVÁ, E.: *Historická geografie českých zemí*, Praha: Historický ústav AV ČR, 2002.
- SEMOTANOVÁ, E.: *Mapy Čech Moravy a Slezska v zrcadle staletí*. Praha: Libri, 2001.
- SCHMALE, W., 1997: *Das 17. Jahrhundert und die neuere europäische Geschichte*, Historische Zeitschrift 264, s. 587–611.
- SKUTIL, J. ed.: *Morava a Brno na sklonku třicetileté války*. Praha : Societas Praha, 1995.
- ŠIMEK, J.: *Úvodní studie k bitvě u Třebele z roku 1647. Kritika písemných a ikonografických pramenů*. Nepublikovaná bakalářská práce UK FHS, Praha, 2000.
- ŠRÁMKOVÁ, M., 1995/1996: *Odraz švédského obléhání Brna v pověstech*. In: *Formum brunense* 7, s. 167–170.
- ŠUJAN, F.: *Švédové u Brna roku 1645*. Brno: J. Barvič, 1899, 1957.
- THIR, K.: *Obrázky z dějin Tábora*. Tábor: Spořitelna města Tábora, 1920.
- THIR, K.: *Hradiště hory Tábor jako pevnost v minulosti*. Tábor: Nákladem obce královského města Tábora, 1895.
- TOMAN, O.: *Švédové před hradbami Brna*. Brno: Park kultury a oddechu, 1968.
- TOMAN, R.: *Baroko: Architektura, plastika, malířství*. Praha: Slovart, 1999.
- USTOHAL, V. – STRÁNSKÁ, K., 1995/1996: *Švédské bronzové střely na Špilberk*. In: *Formum brunense* 7, s. 153–158.
- VAŠÍČEK, Z.: *Archeologie, historie, minulost*. Praha: UK v Praze, Nakladatelství Karolinum, 2006.
- VESELÁ, J.: *15. srpen, den Brna památný den konce švédského obléhání Brna a Nanebevzetí Panny Marie r. 1645*. Brno: Biskupství brněnské, 2003.
- VOIT, P.: *Encyklopedie knihy. Starší knihtisk a příbuzné obory mezi polovinou 15. a počátkem 19. století*. Praha: Libri, 2006.
- WIDIMSKÝ, Fr.: *Německo-český a česko-německý slovník*. Praha: SPN, 1970.

INTERNET:

- www.almor.mzk.cz
(digitalizovaná mapová sbírka B. P. Molla: Atlas Austriacus, Moravská zemská knihovna, Brno)
- www.brno.tucnacek.cz
(Čížek, J., 2007: *Soustava rybníků na říčce Ponávce – Unter Teich a Karthaus Teich*. In: Brněnský drak, historický občasník z Brna a okolí.)
Čížek, J., 2005: *Ponávka a Svitavská strouha*. In: Brněnský drak, historický občasník z Brna a okolí.)
- www.oldmaps.geolab.cz
(Laboratoř geoinformatiky Univerzity J. E. Purkyně)
- www.vilemwalter.cz
(Digitalizované staré mapy Moravy a města Brna)
- www.wikipedia.org